

BOLLÓK ÁDÁM

MEGJEGYZÉSEK A HONFOGLALÁS KORI (ÖV)VERETEK KUTATÁSÁNAK HELYZETÉRŐL – KIVÁLASZTOTT PROBLÉMÁK¹

„[...] túlnyomó többségük lelőhelyét még régész sem látta,
nemhogy hitelesítő ásatást végzett volna ott.”²

A honfoglalás kori övveretek kutatásában Dienes István 1950–1960-as évekbeli úttörő munkái³ után az 1990-es évek első felében Mesterházy Károly és Révész László írásai hoztak igen jelentős új eredményeket. Míg Mesterházy K. az általa a honfoglaló magyarok első és második generációjához köthetőnek tartott övveretes lelőhelyeket gyűjtötte össze,⁴ addig Révész L. a leletcsoport első teljességre törekvő gyűjtésével topográfiai alapú és kronológiai értékelést nyújtott,⁵ valamint felhívta a figyelmet a Dienes I. által rekonstruált Perbete-típusú övtől különböző szerkezetű honfoglalás kori övtípusok egykori jelenlétére.⁶ Mindketten kísérletet tettek a 10. században a Kárpát-medencében a kutatás egyöntetű feltételezése szerint egykoron működő műhelyközpontok meghatározására is. Az utolsó összefoglalás óta eltelt több mint másfél évtizedben azonban nem csak a leletek száma gyarapodott, de a vizsgálatba bevonható szempontoké is. Egy ilyen jellegű, új áttekintésre törekvő munka viszont csak az aktuális helyzet felmérésével kezdődhet – hogy tisztán láthassuk, hol is tartunk. Ez a helyzetfelmérés volt a jelen kötet előzményét jelentő konferencia – mint ahogy a konferencián ünnepelt Kovács László munkásságának

is – egyik fő célkitűzése, s ehhez kíván e tanulmány néhány szerény adalékkal szolgálni. Az alább következő gondolatok vezérfonalául a vizsgálat alá vont tárgytipus kronológiájával összefüggő kérdéseket választottam.

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

A vizsgálatok elkezdésekor az első feladat egy kritikai katalógus elkészítése volt, amelyet a Kovács László által a Kárpát-medencei kardokról készített adattár⁷ mintáját részben követve állítottam össze – azaz minden esetben számba vettem a lelőhelyről, az előkerülés körülményiről, a vereteket tartalmazó sírról és a magukról a tárgyakról rendelkezésre álló információkat.⁸

A katalógus összeállítása során az egyik alapvető nehézséget az „övveret alakú tárgyak” korabeli széles felhasználási spektruma, illetve magának a „veretes öv” fogalmának a meghatározása jelentette. Gyűjtésem során eredetileg „veretes övnek” vettem minden olyan együttest,⁹ melyben legalább 1 szíjvég vagy 1 övveret alakú tárgy szerepel. (A magányos csatokat viszont nem vettem a

1 Jelen tanulmány nagyjából 2007-ben az ELTE BTK Régészettudományi Intézetében szakdolgozatként benyújtott és megvédett kézirat eredményire támaszkodik. Az azóta eltelt időben azonban több kutatási projektben is módomban nyílt részt venni, valamint elkészült a 10. századi Kárpát-medencei ornamentikát tárgyaló PhD értekezésem; az e munkák során szerzett ismeretek pedig több ponton szükségessé tették az e cikk első, 2008-ban leadott kéziratán történő változtatásokat. A szakdolgozatomból származó statisztikákon nem változtattam, így a számok a 2007. előtt közzé került anyag ismeretén nyugszanak. Ugyancsak nem törekedtem az azután megjelent teljes szakirodalom feldolgozására. Jelen munka elkészítésénél az egyik leghasznosabb kiindulási alapot Révész László övveret-gyűjtése jelentette, melyet készítője felbecsülhetetlen értékű segítségként az első pillanattól kezdve rendelkezésemre bocsátott. Ezért éppúgy nem elég egy egyszerű köszönetnyilvánítás, mint ahogy azért sem, hogy Révész László a Magyar Nemzeti Múzeum teljes honfoglalás kori övveret-anyagának ismeretét lehetővé tette számomra. Szintén az egyes múzeumi gyűjtemények tanulmányozását lehetővé tevő sokféle segítségért tartozom hálával a következő szakembereknek: Almássy Katalin (Nyíregyháza), Bali Henrietta (Nitra), Balogh Csilla (Szeged), Beáta Černická (Nitra), Gál Viktor (Miskolc), Istenes Ferencné (Szentes), Istvánovits Eszter (Nyíregyháza), Jakab Attila (Nyíregyháza), Kalászi György (Miskolc), Kovács Erika (Budapest), Költő László (Kaposvár), Lőrinczy Gábor (Szeged), Medgyesi Pál (Békéscsaba), Mester Andrea (Nyíregyháza), Ódor János Gábor (Szekszárd), Puskás József (Budapest), Pusztai Tamás (Miskolc), Prohászka Péter (Esztergom), Matej Ruttkay (Nitra), Szabó János József (Szentes), Szalai Tamás (Székefehérvár), Türk Attila (Szeged).

2 Révész 1993, 263.

3 DIENES 1959, DIENES 1960, DIENES 1964.

4 MESTERHÁZY 1989–1990.

5 Révész 1996, 103–133.

6 Révész 1996a, 307. a Szentes–borbásföldi temető 15. sírja kapcsán jutott erre a következtetésre, de hasonló szerkezetű öv lehetett a Kecel–Vádéi dűlőről ismertté vált 3. sírban is, vö. FETTICH 1937, Taf. CXVIII.

7 Kovács 1994–1995.

8 Terjedelmi okokból a szakdolgozatomban összeállított katalógust e helyütt közölni nem lehetséges. Ez teljes terjedelmében elérhető: BOLLÓK 2007.

9 E fogalom alatt a magányos szíjvénytől a sírleletig minden, önmagában álló entitást értek.

„veretes öv” fogalma alá tartozónak.) Ha az öv legszűkebb értelmezéséből indulunk is ki (azaz a derékon körbefutó bőr- vagy textilszalagot, illetve az annak folytatásaként lecsüngő részt értjük „öv” alatt), szintén övveretként kell kezelnünk a fűszij mellett a belső kapcsolósíj vereteit is. Leleteink többségénél azonban nem állnak rendelkezésre a tárgyak sírbeli helyzetéről a szükséges adatok, amelyek alapján a veretek egykori (legalábbis sírbeli) pozícióját biztonsággal meghatározhatnánk. Megfelelő dokumentáció hiányában azonban legtöbbször sem forma, sem méret alapján nem lehetséges elkülöníteni a derekat körbefogó (valamint az annak folytatásaként lelógó) síj, illetve a belső kapcsolósíj vereteit az egykor a különböző függesztősíjakon (pl. tarsoly, tegezék vagy szablya függesztősíján¹⁰) alkalmazott veretektől. (Ez alapján az öv tágabb értelmezéséhez jutunk.)

Ennél súlyosabb nehézségek elé állítja az (öv)veretek kutatását a már korábban is többek által feltételezett, s a karosi leletek segítségével egyértelműen bizonyított tény: azaz, hogy a honfoglaláskorban divatban volt a lószerszámzat „övveret alakú tárgyakkal” történő díszítése.¹¹ Azokban az esetekben, ahol az övveret alakú tárgyak nem szakszerű régészeti feltárásból kerülnek elő, vagy a sírbeli helyzetük alapján (akár valamilyen post-depozicionális bolygatás, akár a sírba helyezés módja következtében) nem tudunk a funkciójukra egyértelműen következtetni, a két felhasználási mód közötti különbségtétel (néhány szerencsés kivételtől eltekintve) tulajdonképpen lehetetlen.¹² Az e nehézséggel való szembenézést pedig célszerűnek tűnik a régészeti terminológiában is valahogyan kifejezésre juttatni. Erre tett javaslatot Révész László akkor, amikor a 10. századi lószerszámzatokat díszítő övveret alakú tárgyakat az „övveret alakú lószerszámveret” névvel illette.¹³ Leleteink egyik legnagyobb kategóriája, azaz a megfelelő régészeti megfigyelések hiányában „meghatározhatatlan funkciójú” tárgyak viszont így is pontosabb megnevezés

nélkül maradnak. Az egyértelműség kedvéért ebben az esetben célszerű lenne az „övveret alakú tárgy” használata, amely azonban meglehetősen körülményes körülíró terminus. Az alábbiakban ezért – amint már a címben is szerepel – az (öv)veret formát használom a vizsgált emlékek megnevezésére.

E ponton érdemes kitérni két további, régebről ismert lelet tanulságaira. Az egyik a geszterédi sír két (öv)veret-sora, amelyekkel kapcsolatban László Gyula már az 1940-es évek elején felvetette, hogy azok nem csak az övet, de a lószerszámzatot is díszíthették, s a két típus elválasztását a rögzítésre szolgáló szegecsék hossza alapján tartotta kivitelezhetőnek.¹⁴ A geszterédi lelet kapcsán ugyanakkor még a meglehetősen korlátozott értékű személyes vizsgálatok¹⁵ alapján is megállapítható volt annyi, hogy a lószerszámveretként meghatározott veret sor (azaz a keskeny, szív alakú veretek) szegecseseinek hossza csak az esetek kisebb részében érzékelhetően hosszabb, mint az egykor övhöz tartozóként meghatározott veretek átlagos szegecshosszai. Az egyetlen nem felragasztott, tehát mérhető szegecsű darabnál ez 0,6 cm volt, a többi 11 felragasztott veret közül viszont csak 4 darab nem simult bele teljesen az alapot képező bársonyanyagba (azaz a veretek felénél a szegecs hossza nem lehetett több 0,3–0,4 cm-nél, ami az (öv)veretekre általánosan jellemzőnek tartható szegecs-hosszat jelent).¹⁶ Azaz az „öv- vagy lószerszámveret” kérdés eldöntése sajnos sokszor még a szerencsésebb esetekben is nehézségekkel terhelt; a módszer ezért általánosan nem alkalmazható, legfeljebb egyes, jó megfigyelési lehetőségeket nyújtó esetekben kínálhat segítséget.¹⁷

A másik itt röviden tárgyalandó lelet még 1988-ban került napvilágra Fonyódon, részletes (bár eddig csak részleges) feldolgozására azonban csak néhány évvel ezelőtt került sor. A fonyódi sírban ránk maradt szokatlanul nagyméretű textiltöredékek egy olyan, teljesen selyemből készült felsőruházati elem maradványait őrizték meg számunkra, amelyről a

10 A zempléni (Zemplin, SK) sír szablyafüggesztő-síjának (erősen hipotetikus) rekonstrukciójára lásd: BUDINSKÝ-KRIČKA-FETTICH 1973, Abb. 28; a szablya, a tegez és a tarsoly függesztősíjainak veretekkel való díszítettségét kiválóan dokumentálja a karosi II/52. sír: RÉVÉSZ 1996, 26–28.

11 Az erre vonatkozó adatokat összegyűjtötte, s a karosi leleteket először publikálta: RÉVÉSZ 1993.

12 Érdekes megfigyelni, hogy a biztosan lószerszámot díszítő övveretek alakú díszek többsége sem méretében, sem díszítésében nem különbözik döntően az övre applikált daraboktól.

13 Lásd a 11. l-j-ben idézett munkáját.

14 LÁSZLÓ 1943, 31, 85. l-j.

15 A kutatás által övveretnek meghatározott tárgyak többsége bőrre, míg a lószerszámvereteknek meghatározott tárgyak egy kivételtől eltekintve bársonyra ragasztva voltak 2007. márciusában a Jósza András Múzeumban megtalálhatóak. A leletek tanulmányozásának lehetőségéért Istvánovits Eszternek tartozom köszönettel.

16 Az eltérés, pontosabban a hosszabb szegecsű veretek jelenlétének az oka minden bizonnyal az, hogy e hosszabb szegecsű darabok lehettek a lószerszámzat síjzatának kereszteződésénél. (A jelenségre lásd Dienes I. megfigyeléseit a bordányi rozettás veret sor kapcsán, vö. a következő jegyzetben). Ugyanakkor ennek némileg ellentmond, hogy a 4 db, a bársonyból kiemelkedő szegecshosszú felragasztott darabnál mindössze egynek volt mindhárom szegecse hosszabb az átlagosnál, a másik három esetében csak egy-egy ilyen szegecs látszott. Természetesen a rendelkezésemre álló adatok alapján a többi szegecs letörése vagy korabeli visszareszelése sem zárható ki.

17 A bordányi rozettás lószerszámveretek elhelyezkedésének rekonstrukciójára során Dienes Istvánt éppen egy hasonló jelenség segítette munkájában: az általa „a”-val, „b”-vel és „f”-fel jelzett veret típusok szegecseseinek hossza ugyanis itt is 0,3–0,4 cm volt, a „c” és a „d” jelűeké 0,6 cm, míg az „e”-vel jelzettké 0,8 cm, vö. DIENES 1956a. Ott azonban, ahol csak egy-két szórvány (öv)veret kerül múzeumba, ez a módszer ritkán használható.

szövet restaurálása során valószínűsíthetővé vált, hogy a ruhadarab egykor (öv)veretekkel is díszített volt. A sírban talált csat, szíjvég, illetve a veretek sírbeli helyzete alapján ugyan az is egyértelmű, hogy a fonyódi fiatal férfit veretes övével együtt temették el, az egyik nagyobb méretű textiltöredéken látható szabályos lyuk és a sírban összegyűródött selyemruha-részletben megőrződött (öv)veret töredékek viszont arra engedtek következtetni, hogy a sírból napvilágra került (öv)veretek egy része valójában közvetlenül a ruhára rögzítve kerülhetett az ifjú temetkezésébe.¹⁸ Ez a lelet véleményem szerint egy újabb interpretációs lehetőség felvetésével további nehézségek elé állítja az (öv)veretek értelmezésére vállalkozó szakembert, hiszen azokban az esetekben is felveti az (öv)veretek esetleges többfajta funkciójának lehetőségét, ahol a veretek lószerszámhoz való tartozása nagy biztonsággal kizárhatónak tűnik is. A fokozott óvatosságot különösen szükségessé teszi, hogy a fonyódi sírban együtt fordultak elő a felsőruházati elemre és a (bőr)övre rögzített (azonos formai jegyeket viselő) veretek, azaz pusztán a csat és a szíjvég leletegyüttesbeli jelenléte sem jelent abszolút bizonyosságot az összes veret funkcióját illetően.

A fenti néhány bevezető megjegyzés talán nyilvánvalóvá tette, hogy habár adatgyűjtésem kezdetekor megfelelő személyes tapasztalatok hiányában, a szakirodalom adataira támaszkodva túlzott optimizmussal elképzelhetőnek tartottam egy, a 10. századi övek vereteire koncentrálni anyagfeldolgozás megvalósítását, hamar be kellett látnom, hogy egy ilyen munka csak igen korlátozott fókusszal lenne elvégezhető. Másrészt az is hamar egyértelművé vált, hogy az összes Kárpát-medencei vonatkozó tárgy személyes vizsgálatára nem lesz lehetőségem, a megfelelő objektív kritériumok hiányában¹⁹ pedig ezek a személyes vizsgálatok is csak korlátozott eredménnyel kecsegtettek. A felmerülő két lehetőség – azaz 1.) az egykor *biztosan* övhöz tartozó veretsorok kiválogatása és elemzése, vagy 2.) az „övveretek alakú tárgyak” vizsgálata – közül ezért (illetve részben az engem kezdetektől foglalkoztató technikai

aspektusok miatt) a második mellett döntöttem, azaz az (öv)veretek feldolgozásának irányába indultam el.²⁰ A munka során annyi megszorítást tettem, hogy a *biztosan* lószerszám díszeként alkalmazott „övveret alakú tárgyakat” a katalógusba nem tüntettem fel, s az azokon tett – a fent jelzett²¹ okoknál fogva igen korlátozott értékű – megfigyeléseket csak a készítéstechnikai rekonstrukció során vettem figyelembe. A leletekről összeállított katalógusban viszont olyan vereteket is feltüntettem, melyekkel kapcsolatban a szakirodalom egy része azok lószerszámdíszként történő meghatározását feltehetőnek tartotta, egyértelmű bizonyítékok azonban erre nézve nincsenek. Ez utóbbi eljárás azért tűnt célszerűnek, mert bár a veretekkel díszített övek vizsgálatánál e tárgyakra támaszkodni csak korlátozottan lehetne, az osztályozás és a kronológia azon területek közé tartozik, ahol ezekről a tárgyakról az azonos készítéstechnika (illetve feltehetőleg azonos mesterek) miatt nem érdemes lemondani. Mindez tehát egyben azt is jelenti, hogy az (öv)veretekről összeállított katalógusban szereplő 247 tétel *biztosan nem* 247 egykori övveretes sírt jelent.

A FORRÁSÉRTÉK KÉRDÉSE – FORRÁSKRITIKAI MEGJEGYZÉSEK²²

A katalógusban szereplő tételeket végül az alábbi kategóriákba osztottam be:

Közöletlen szórványlelet: 39 eset.

Közöletlen sírlelet: 38 eset.

Magányos szórványlelet: 46 eset.

Temetőhöz köthető szórványlelet: 27 eset.

Sírhoz köthető szórványlelet/megbolygatott sír: 26 eset.

Teljes/majdnem teljes sírlelet a teljes temető ismerete nélkül: 33 eset.

Teljesen/majdnem teljesen feltárt temető: 38 eset.

Első látásra szembeütő, hogy a katalógusba felvett és minimális szinten értékelhető 247 tárgy vagy tárgye gyüttes közül 77, azaz a teljes emlékéanyag 31,2%-a közöletlen.²³

18 A kérdéses leletek közlésére (a korábbi szakirodalommal) lásd: NAGY et al. 2010.

19 Itt kell megemlítenem, hogy adatgyűjtésem idején a biztosan lószerszámvértekként meghatározott „övveret alakú tárgyak” nagy része kiállításon volt, vagy kiállításhoz használt installációra volt felszerelve. Így ezek esetében éppen az egyik legfontosabb, talán valamelyest objektívnek tartható kritérium – a szegecshosszak – vizsgálata nem vagy alig volt megvalósítható.

20 E választás következtében az egykori övdíszként funkcionáló tárgyakat, amelyek nem sorolhatóak az (öv)veretek közé, nem vettem figyelembe. Ilyen például a Kiskundorozsma–Hosszúhátú halom lelőhelyről közzétett férfi temetkezése, amelynek az övét nyugat-európai érmek díszítették, vö. BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2002. Ugyancsak kihagytam a Szolnok–Lenin TSz lelőhelyről közzétett három „öves” sírt, hiszen a 7. sírből közzétett „szíjvég”, illetve a 11. sírből közölt „(öv)veret” meghatározása igencsak kérdéses, míg a 20. sírban csak egy pecek utalhatna öv jelenlétére, vö. MADARAS 1996.

21 Lásd a 19. jegyzetet!

22 A külső és a belső forráskritika elválasztására lásd Bíró Ádám úttörő jelentőségű tanulmányát e kötetben: BÍRÓ 2013!

23 A kategorizálásnál általában a kritériumok szigorúbb figyelembe vételét követtem, s a leletösszefüggéséből kiragadottan, „szemezgetve” közölt darabokat „lényegét tekintve közöletlenként” értékeltem, így több esetben is a közöletlen kategóriába került egy-egy olyan (öv)veret vagy (öv)veretsor, ahol magukat a vereteket ugyan ismertették, de a lelet egészéről az elérhető információk nagy része nem áll rendelkezésre. Hasonló „szigorral” igyekeztem eljárni a „szórvány” kategóriába sorolásnál is.

Ezek egy részét személyesen tanulmányozhattam, így az osztályozásnál ugyan számításba tudtam venni, más szempontból azonban csak nagyon korlátozottan értékelhetőek. Hasonlóan korlátozott a 46 magányos szórvány (18,6%) értékelhetősége, s a temetőhöz köthető 27 szórvánnyal (10,9%) is csak kicsit jobb a helyzet. Azaz a teljes számításba vehető anyag 60,7%-a teljesen vagy nagyrészt értékelhetetlen a magukra a konkrét tárgyakra vonatkozó megfigyeléseken kívül. Sajnos azonban a fennmaradó 39,3% esetében is komoly nehézségek merülnek fel. A teljesen, vagy legalább nagyjából

ismert temető csak 38 (öv)veretes sírnál áll a kutatás rendelkezésére (azaz 15,4%-nál), amit azonban tovább árnyal, hogy e 38 síregyüttes 21 temetőből származik, melyek között 4 jelen tudásunk szerint magányos temetkezés volt.²⁴ Azaz mindössze 17 olyan temetőről van tudomásom, melyek elméletileg horizontálstratigráfiai elemzést tennének lehetővé. Sajnos azonban itt lép be a honfoglalás kori magyar régészeti kutatás egyik nehezen áthidalható problémája: a vizsgálható temetők mérete. E 17 lelőhely sírszámait ugyanis az alábbi táblázat szerint alakulnak.

Gádosos–Bocskai utca	4	teljesen feltárt ²⁵
Perse (Prša, SK)–Bércz	5	teljesen feltárt ²⁶
Pilin–Leshegy	5	teljesen feltárt (?) ²⁷
Kunágota	6	teljesen feltárt (?) ²⁸
Dunaalmás–Tati úti homokbánya	12	teljesen feltárt ²⁹
Szabadkigyós–Pálligeti tábla	15	teljesen feltárt ³⁰
Karos III. temető	19	teljesen feltárt ³¹
Szentes–Borbásfold	20	teljesen feltárt ³²
Tiszavasvári–Aranykerti tábla	20	teljesen feltárt ³³
Tiszaeszlár–Bashalom I. temető	22	teljesen feltárt (?) ³⁴
Kenézlő–Fazekaszug II. temető	25	teljesen feltárt ³⁵
Hetény (Chotín, SK)–Disznólegelő	53	teljesen feltárt ³⁶
Karos II. temető	73 (+6 rekonstruált temetkezés)	teljesen feltárt ³⁷
Mözs–Szárzadomb	89	teljesen feltárt ³⁸
Sárbogárd–Tringer tanya	100	teljesen feltárt ³⁹
Kiskeszi (Malé Kosihy, SK)	436	teljesen feltárt ⁴⁰
Vágtornóc (Trnovec nad Váhom, SK)	528 (9–11. század)	teljesen feltárt ⁴¹

24 Balatonszemes: KÖLTŐ 1990, Gnadendorf: TOBIAS 2006, Zemplén: BUDINSKÝ-KRIČKA–FETICH 1973, Zsombó: LŐRINCZY–SZALONTAI 1993.

25 BÁLINT 1991, 37–38.

26 Az Anton Točík által 1950-ben végzett feltárások körülményei alapján valószínűsíthető, hogy a teljes temető feltárása megtörtént, vö. TOČIK 1968, 38.

27 Ugyan Nyáry Albert meg volt győződve arról, hogy a lelőhelyen minden temetkezést feltárt, a korabeli módszerek ismeretében ebben korántsem lehetünk bizonyosak – viszont a temető hitelesítő feltárásáig ennek ellenkezője sem igazolható, vö. NYÁRY 1873, 16–18.

28 Vö. az előző jegyzetben mondottakkal. MÓRA 1926, 124–125, 133.

29 A feltárást végző Kralovánszky Alán a temetőt nagyrészt (a körülményekhez képest teljesen) feltártnak tartotta. KRALOVÁNSZKY 1988, 244.

30 A temető a lehetőségekhez mérten teljesen feltártnak tartható azzal a kitéttel, hogy az esetlegesen korábban elpusztított sírok lehetőségét, ill. az első sírból elkallódott leletek létét nem lehet kizárni. BÁLINT 1971, 49–54.

31 „[...] a temetőnek csak néhány sírja pusztulhatott el nyomtalanul, főként gyermeksírok”. RÉVÉSZ 1996, 38, 33.

32 RÉVÉSZ 1996a, 299, 303.

33 RÉVÉSZ 2005, 183.

34 DIENES 1956, DIENES 1957.

35 A Fetichek Nándor által 1927–1930-ban végzett ásások nyomait megtaláló Kovács László és Révész László által végzett hitelesítő ásás során újabb temetkezésekre nem akadtak, így a temető teljesen feltártnak tartható: FETICH 1931, 78–102; RÉVÉSZ 1991, 622.

36 DUŠEK 1955; TOČIK 1968, 26–27.

37 RÉVÉSZ 1996, 33. Az ásató minimálisan a temető 15–20%-ának megsemmisülésével számol.

38 MÉSZÁROS 1973–1974, 3. Az ásató 8–10 elpusztult temetkezéssel számolt.

39 ÉRY 1967, 93.

40 HANULIAK 1994, 7–9.

41 TOČIK 1971, 137–138.

E táblázatból látható: 1.) hogy még e 17 lelőhely sem minden esetben felelne meg a legszigorúbb értelemben véve a „teljesen feltártság” követelményeinek (Pilin, Kunágota egyik részről, illetve a teljes feltárás előtt már jelentékeny veszteségeket szenvedett karosi II. temető másrésztől); valamint, hogy 2.) a horizontálstratigráfiai vizsgálatra ténylegesen alkalmas, legalább 50 sírt tartalmazó temetők száma igen csekély, mindössze 6 ilyen ismert. Ráadásul e 6 közül a hetényi, a mözsi és a vágatornóci temetőkben az övveret másodlagos felhasználásban került a sírba. Maradt tehát 3 jól értékelhetőnek tűnő lelőhely: a karosi II, a Sárbogárd-Tringer tanyai és a kiskeszii temetők.

A karosi II. temetőt másfél évtizeddel ezelőtt Révész László kimerítően elemezte monográfiájában – a régészeti módszerekkel levont következtetések mellett a jövőben az archaeometriai és az archaeogenetikai vizsgálatok szolgálhatnak majd újabb adalékokkal.

A kiskeszii temető két övveretes sírja sajnos nem juttat bennünket közelebb az adott verettípusok kronológiai helyzetéhez. A 82. sír leletei önmagukban keltezésre alkalmatlanok, s nem segítenek a sírt körbevevő sírcsoport leletei sem. Hasonló a helyzet a 261. sír esetében is.⁴²

Nem mutat sokkal kedvezőbb képet a Sárbogárd-Tringer tanyai temető sem. Maga a 33. (övveretes) sír a temető közepén helyezkedik el egy nagyobb üres terület közepén. A környező temetkezések közül a 16., a 25., a 34., a 37., a 38., a 40. és a 44. is melléklet nélküli. A teljes temető alapján is mindössze annyi valószínűsíthető, hogy a 33. sír a relatíve korábbi temetkezések közé tartozik. A meglehetősen szegényes leletanyagból az S-végű karikaékszereket és a lemezes hajfonatkorongokat a temetőtérrépen ábrázolva – a jelenleg elfogadott kronológiára támaszkodva – kitűnik, hogy a 4 S-végű karikaékszeres sír közül három a temető déli részén csoportosul, egy pedig az északon található, míg a két hajfonatkorongos sír az öves sírral egyetemben a sírmező középső részén helyezkedik el. E jelenség legalább kétféleképpen interpretálható. A jelenleg vallott (kronológiai) modell szerint a temető minden valószínűség szerint a középső rész felől terjedt ki a két széle felé. A másik felvethető lehetőség értelmében a közösség vezető családjának/családjainak sírjait

kellene a veretes övvel eltemetett férfiban, illetve a két hajfonatkorongos gyermeksírból látnunk, míg körülöttük (jelentősebb időbeli különbség nélkül) a szegényebbnek tartható közösségtagok sírjai helyezkednének el. A két modell természetesen nem zárja ki egymást: sem a hajfonatkorongos, sem a veretes öves sír nem jelenti azt, hogy ne láthatnánk a sárbogárdi sírokban akár egy 10. század utolsó harmadában induló sírmezőt is. Sajnos a temetőben eltemetettek rokonsági rendszeréről semmiféle, a régészeti anyagon nyugvó spekuláción kívüli, független forrással nem rendelkezünk. Így objektív szempontok szerint nem tudjuk eldönteni, hogy a sárbogárdi sírok egy nagyobb közösség rövidebb ideig használt, vagy egy kisebb közösség hosszabb időn keresztül igénybe vett temetőjét jelentik-e? Az S-végű karikaékszerek jelenléte és az Árpád-házi királyok által kibocsátott pénzek hiánya a jelenleg érvényesnek tartott kronológiai elképzelések szerint a 10. század utolsó harmadára helyezné a temető utolsó szakaszát. Óvatosságra int ugyanakkor, hogy az Árpád-házi királyok pénzei nem minden temetőben egy időben jelennek meg Kárpát-medence szerte (hiszen egyes, a 11. század első felében biztosan használt sírmezőkből például hiányoznak, míg máshol az obulusadás már Szent István pénzeivel megkezdődött), mint ahogy az S-végű karikaékszerek elterjedése sem egy időben következett be a Kárpát-medence minden régiójában, illetve egy-egy régió minden közösségénél.⁴³ Kétségtelen ugyanakkor, hogy a sárbogárdi temető az S-végű karikaékszerek korai Kárpát-medencei elterjedési területeinek közelében helyezkedik el, mint ahogy az is, hogy a közösség által a temetkezések során felhasznált tárgytipusok között még (?) nem számított igazán elterjedtnek. A temető felhagyását így a rendelkezésünkre álló adatok alapján egyaránt helyezhetnénk a 10. század második felének bármely évtizedébe. A kezdetekről a rokonsági viszonyok ismerete nélkül⁴⁴ ugyancsak legfeljebb találgathatunk. Ha nagyobb közösséggel (esetleg egynél több település lakosai által közösen használt temetővel) számolunk, a temető használatát akár néhány évtizedre is leszűkíthetjük, aminek értelmében az övveretes férfi eltemetésére a 960–970-es években is sor kerülhetett. Ha kisebb közösségből indulunk ki, akkor az ismert sírokat

42 HANULIAK 1994.

43 Az esetenként jelentősebb időbeli eltérést jól mutatja, hogy amíg az Erdélyi-medencében Gáll Erwin kutatásai szerint csak valamikor az első ezredforduló tájától számolhatunk a tárgytipus elterjedésével (vö. GÁLL 2007), addig a Felvidék nyugati részén, illetve az Észak-Dunántúlon már a 10. század középső harmadából származó érmekelet tartalmazó sírokból is napvilágot látott ez az ékszertípus, vö.: Csekej (Čakajovce, SK) 357. sírja Burgundi Rudolf (923–936) érmével: REJHOLCOVÁ 1995, Tab. LVII; Budaörs–Kamaraerdei-dűlő 158. sírja Provanca-i Hugó és Lothar (931–947) érmével: OTTOMÁNYI 2008, Nyitra (Nitra, SK)–Šindolka F/11. sírja VII. Konstantinos és II. Rómanos (948–959) érmével: FUSEK 2003. GÁLL 2007, 243. ugyancsak erre az időszakra valószínűsíti az egyik korai – bár nem érmekelet tartalmazó sírból napvilágra került – halimbai példány korát.

44 Habár a sárbogárdi temetőn K. Éry Kinga minden, a korban szokásos anthropológiai vizsgálatot elvégzett (amennyire ezt a csontanyag nem túl jó megtartása lehetővé tette), a rokonsági viszonyokra – tekintve, hogy az ezt vizsgáló módszertan kialakulása és elterjedése az utóbbi néhány évtizede eredménye – nem térhetett ki.

80–90 évre is széteszthatjuk, ami megengedi – de nem bizonyítja – a 33. sír 910–920-as évekbeli (vagy még korábbi) keltezését is. (Tovább bonyolítja a kérdést, hogy a 33. sír körül mutatkozó „szellős” elrendezés további, odatemetni szándékozott halottak számára fenntartott helyként is értelmezhető lehet.⁴⁵) Igazi előrelépést itt is, mint oly sok 10. századi temető esetében, a

rokonsági kapcsolatokat vizsgáló antropológiai és/vagy archaeogenetikai kutatások eredményeitől várhatnánk.

A teljes temető ismerete nélküli 33 tejesen vagy nagyrészt ismert sír (ami a teljes anyag 13,2%-át jelenti) forrásértéke több esetben nagyrészt kimerül a sírban található leletek vizsgálatának lehetőségében. Itt is ajánlatos a temetők méretének számbavételével kezdeni.

Ladánybene–Benepusztá	1	nincs adat ⁴⁶
Vereb	1	nincs adat ⁴⁷
Nagyszentmiklós (Sănnicolau Mare, RO)–Bukovapusztá	2	nincs adat ⁴⁸
Magyardiószeg (Sládkovičovo, SK)	4	részlet ⁴⁹
Sajtény (Șeitin, RO)	4	részlet (kisebb) ⁵⁰
Sárrétudvari–Órhalom	5	részlet (nagyobb) ⁵²
Kecel–Vádéi dűlő	6	részlet (nagyobb) ⁵³
Rétközberencs–Paramdomb	6	részlet (kisebb) ⁵⁴
Kisdobra (Dobrá, SK)–Ligahomok	7	részlet (?) ⁵⁵
Bihar (Biharia, RO)–Somlyóhegy	8	részlet ⁵⁶
Homokmégy–Halom	8	részlet ⁵⁷
Kolozsvár (Çluj–Napoca, RO)–Zápolya u.	11	részlet ⁵¹
Szarvas–Tessedik S. u.	11	részlet (nagyobb) ⁵⁸
Tuzsér–Boszorkányhegy	11	részlet (kisebb) ⁵⁹
Vágvörösvár (Červenik, SK)	11	részlet (?) ⁶⁰
Karos I. temető	13	részlet ⁶¹
Sárrétudvari–Poroshalom	17	részlet ⁶²
Tiszabездéd–Harangláb dűlő	17	részlet (nagyobb) ⁶³
Miskolc–Repülőtér	24	részlet ⁶⁴
Szered (Sered', SK) I. temető	24	részlet ⁶⁵

45 A konferencián megtartott előadásom után Révész László vetette fel, hogy ebben az esetben akár egy, a sír fölé emelt nagyobb halom egykori megléte is elképzelhető, amely magyarázatot kínálhat a temetkezések által szabadon hagyott „üres folt” meglétére. Segítségét ezúton is köszönöm.

46 JANKOWICH 1832–1934; RÉVÉSZ 1996/b, 338.

47 ÉRDY 1858, 14. A lelőhelyen 1995-ben Révész László és Fodor István hitelesítő ásatást végzett, ám újabb sírokat nem találtak. Így vagy magányos temetkezéstről van szó – vagy mint Mesterházy Károly utalt rá – egy kisméretű temetőről, amelynek néhány sírját már az eredeti út építése közben megsemmisítették. MESTERHÁZY 1996, 375.

48 KISLÉGHY NAGY 1904, 418–419.

49 TOČIK 1992, 158.

50 MÁRGHITAN 1965, 581.

51 KOVÁCS 1942, 85–87; GERGELY–GÁLL 2009.

52 NEPPER 2002/I, 389.

53 FETTICH 1937/I, 104–105.

54 ISTVÁNOVITS 2003, 176–177. a korábbi irodalommal. Az elpusztult sírok számát az ásató minimálisan 50-re tette.

55 DÓKUS 1900, 52–61.

56 KARÁCSONYI 1903, 407–408.

57 HORVÁTH 1996, 125.

58 LANGÓ 2000, 287–288.

59 JÓSA 1900, 214. A temető eredeti nagyságát a hitelesítő ásatás után Révész László 20–25 sírra becsülte. RÉVÉSZ 2000, 7–14.

60 TOČIK 1968, 17.

61 RÉVÉSZ 1996, 13; RÉVÉSZ 2003, 259–267.

62 NEPPER 2002/I, 389.

63 JÓSA 1896, 385–386. Az 1992-es hitelesítő ásatás alkalmával nem sikerült újabb temetkezésekre akadni a lelőhelyen, vö. ISTVÁNOVITS 2003, 209.

64 Összefoglalóan: RÉVÉSZ 1996c, 98–103.

65 TOČIK 1968, 40–41.

Kenézli I. temető	25	részlet ⁶⁶
Érsekújvár (Nové Zámky, SK)	84	részlet (kisebb) ⁶⁷

A fenti táblázatban szereplő 22 lelőhely nagyobbik része a 19. századból, vagy a 20. század első feléből származó régi feltárás, melyekről további hitelesítő ásatásig nem lehet eldönteni, hogy egykoron valóban minden sír feltárára került-e, illetve mekkora ismeretlen részlettel kell számolnunk. Másrészt sok a régészeti feltárás megkezdése előtt már részlegesen elpusztított, valamint a legsürgetőbb leletmentés után kényszerűen negyedbe-félbehagyott lelőhely. Jól látható, hogy csak egyetlen e kategóriába sorolt temető sírszáma haladja meg a 25 ismert sírt – itt azonban az (öv)veret ismét másodlagos helyzetben került a sírba. Modern módszerekkel folytatott hitelesítő ásatásra csak 3 esetben került sor: Tuzséron ez 5 újabb sír feltárást eredményezett, s egyben lehetővé tette az egykori temető méretének megbecslését;⁶⁸ Vereben újabb temetkezés feltárára nem nyílt lehetőség (ám azt sem vehetjük teljesen biztosra, hogy a sírban magányos temetkezést kell látnunk);⁶⁹ míg a karosi I. temetővel kapcsolatban arra mutatott rá a hitelesítő ásatás, hogy a brutális rabló igen sok sírt megsemmisített (ezt azonban számszerűsíteni nem lehetett).⁷⁰ Ilyen körülmények között még ott is nagyon körültekintően kell eljárni bárminemű kronológiai

jellegű következtetés levonásánál, ahol a temető nagyobb részletének ismeretét feltételezhetjük. Nem véletlen, hogy e temetők nagy részénél a szakirodalomban „a 10. század első kétharmadából származó lelőhely” besorolással találkozhatunk. Ugyanakkor az így datált temető- és temetőrészletek belső kronológiai tagolására még csak felvetésként is ritkán nyílik lehetőség, holott igen valószínű, hogy többségük egy 60–70 éves periódusnál jóval rövidebb ideig volt csak használatban.

Az (öv)veretek keltezési nehézségeit ábrázolandó csak egyetlen további adatsort mutatnék be. Két olyan szériát választottam [1.) a Zemplén-típusú, illetve 2.) a kutatásban „virágos”-ként és „indás”-ként megnevezett típusokat⁷¹], melyek a honfoglalás kori leletanyagban nagyobb szériában fordulnak elő. Az alábbi táblázatokban a ma érvényben lévő kronológiai besorolások szerint tüntettem fel az adatokat – ezek Dienes István, Mesterházy Károly és Révész László alapvető kutatásaira mennek vissza.⁷² Követtem a meglévő csoportba sorolásokat is – eltekintve a díszítés alapján történt csoportalkotás miatt szükséges kisebb változtatások megtételétől –, s nem bontottam alcsoportokra a zempléni típusú vereteket sem.

Az ún. „virágos” díszű (öv)veretek	
Budapest–Farkasrét	szórvány
Erdőtelek–Bernáthegy	szórvány
Karos II. temető 52. sír	10. század első harmada
Nógrádsáp	10. század közepe (?)
Pozsonysárfő (Blatné, SK)	szórvány
Szered (Sered', SK) I. temető 1/1957. sír	szórvány
Szerencs	szórvány
Σ: 7 eset	keltezhető: 2 eset (28,6%)

66 JÓSA 1914, 304–308. Mivel a lelőhelyet a legutóbbi hitelesítő ásatásnak nem sikerült megtalálnia (vö. Révész 1991, 622.), így az egykori temető méretének becslése is csak egy újabb, sikeres hitelesítés után válhat majd lehetővé.

67 REJHOLCOVÁ 1974, 435. Az ásató az egykori temető méretét 250 sírra becsülte.

68 RÉVÉSZ 2000.

69 MESTERHÁZY 1996, 375.

70 RÉVÉSZ 2003.

71 Ez utóbbi megnevezéseket az alábbi táblázatokban a közérthetőség kedvéért meghagytam. A „virágos” díszítés valójában a riegli összekapcsolt palmettával azonos, az „indás-virágos” forma két, egymással szembefordított félpalmettát takar, míg a „virágmintával osztott indás” díszítés az előbb említett félpalmetták szétbomló változataként jött létre. E fogalmakra lásd közlés előtt álló disszertációm: BOLLÓK 2012, 481–482.

72 RÉVÉSZ 1996, 111–115.

Az ún. „indás-virágos” díszű (öv)veretek	
Bana-Ördögásta hegy 1. sír	10. század első fele
Gnadendorf (AU)	10. század első fele vagy utolsó harmada
Nagykőrös 2. sír	10. század
Nagylók-Erdőmajor	szórvány
Neszmély	szórvány
Szekszárd-Hidaspetre dűlő	szórvány
Perjámos (Periam, RO)	szórvány
Vágsellye (Šal'a, SK)-Veča	a leletkörnyezet közöletlen
Σ: 8 eset	keltezhető: 3 eset (37,5%)

Az ún. „virágmintával osztott indás” díszű (öv)veretek	
Kenézlő II. temető 50. sír	10. század első fele
Nagykörű	szórvány
Öcsöd	szórvány
Szolnok-Strázsaalom	szórvány
Σ: 4 eset	keltezhető: 1 eset (25%)

A Zemplén-típusú (öv)veretek	
Bodorogvecs (Več, UA)	szórvány
Gáva-Vásártér 1. sír	10. század 2. fele
ismeretlen lelőhely	szórvány
ismeretlen lelőhely	szórvány
Karos II. temető 16. sír	10. század közepe
Komárom	szórvány
Magyardioszeg (Sládkovičovo, SK) 1. sír	10. század
Miskolc-Repülőtér 4. sír	10. század 2. fele
Szentes-Nagyhegy, Bogyóné földje	szórvány
Szentes-Nagyhegy, Szathmári I. földje	szórvány
Taksony (Matúškovo, SK)	10. század második fele
Tiszaeszlár-Újtelep	közöletlen
Zemplén (Zemplín, SK)-Szélmalomdomb	10. század első fele/közepe
Σ: 13 eset	keltezhető: 6/7 eset (46,2/53, 8%) ⁷³

KÉSZÍTÉSTECHNIKAI KÉRDÉSEK

A fenti összeállítás jól mutatja a bizonytalanságokat. Amellett, hogy a szórványok, illetve a csak részleteiben feltárt temetők nagyon magas száma és aránya miatt a jövő kutatásának egyik fontos útját egyértelműen az 1960–1970-es években Dienes István és Bálint Csanád, majd az elmúlt évtizedekben Révész László által végzett úttörő jelentőségű lelőhely-azonosítások és hitelesítő ásatások szisztematikus folytatása kell, hogy jelentse, talán

nem haszontalan az eddig feltárássra került leletek más – eddig kevesebb hangsúlyt kapott – szempontok szerinti vizsgálata sem. Első lépésként hasznosnak tűnt az eddig kevésbé tárgyalt – technikai jellegű – megközelítésből is megvizsgálni a kérdéses tárgytypust. Annál is inkább, mert az (öv)veretek mind az alapanyag, mind pedig a lelettípus tekintetében feltűnően egységes képet mutatnak. A mostanáig ismertté vált (öv)veretek elsősorú többsége a réz, illetve az ezüst valamely ötvözetéből öntött darab. Azon három (öv)veret(sor), mely az arany valamely

73 Az eltérést a közöletlen tisztaeszlári veretors okozza, amely keltezhetőségéről a teljes leletanyag közlése után alkothatunk képet.

ötvözetéből készült (Beszterec,⁷⁴ Debrecen környéke,⁷⁵ Kétpó⁷⁶) sajnálatos módon mindegyike szórvány. Ez már csak azért is különösen sajnálatos, mert a három arany alapú ötvözetből öntött veret(sor) közül kettő egyedi jellegzetességeket hordoz: a kétpói lelet veretei között került elő mindeztidáig az egyetlen préselt (öv)verettípus a honfoglalás korából, míg a Debrecen környékéről származó veret az állatábrázolásos honfoglalás kori (öv)díszek igen szűk csoportjához tartozik.⁷⁷ (Ugyancsak egyedi az eddig egyetlen közzétett településről származó – nézetem szerint már a 11. századból származó – (öv)veret is: igazán jó párhuzama az általam ismert Kárpát-medencei leletanyagból ennek sincsen.⁷⁸)

Visszatérve a készítéstechnikára: mint fentebb említettem, már Mesterházy Károly és Révész László is kísérletet tett a vereteket előállító műhely(ek) meghatározására. Mindkettejük munkáját döntően korlátozta az a tény, hogy mind a mai napig egyetlen helyi (öv)veret-előállításra utaló régészeti emlék sem került elő a Kárpát-medence területéről (azaz egy ilyennel mégis csak rendelkezünk, amint arra az alábbiakban még visszatérek).

Ilyen (öv)veret-előállításra utaló régészeti emlék alatt a magam részéről három, egymástól természetesen nem független leletípust tartok elképzelhetőnek.

1.) A legkézenfekvőbb az lenne, ha „műhelyként” értelmezhető régészeti objektumot sikerülne megfogni. Erre azonban a nálunk sokkal szerencsésebb helyzetben lévő területeken sem mindig akad példa. Nyilvánvalóan hozzájárul ehhez az is, hogy igen kevés, biztosan a 10. századra datálható települést ismerünk az egykori magyar szállásterületről, ám ez sem magyarázza meg, hogy

miért nem látjuk a korabeli ötvösök munka- vagy raktárhelyiségeit, vagy akár csak szerszámaikat, illetve a tevékenységük során keletkezett hulladékot. Nem áll ugyanakkor e tekintetben a magyar honfoglalás kora egyedül a Kárpát-medence korábbi időszakával összehasonlítva. A 10. századi öntési tevékenységnél használt kemencékről, téglyekről, szerszámokról, illetve a gyártás során keletkezett félkész termékekről, hibás öntvényekről és gyártási hulladékokról viszont kiváló képet nyerhetünk a bulgáriai Novosel mellett feltárt, a Kárpát-medencei anyagi kultúra sok eleméhez igen hasonló tárgyspektrumot előállító öntőműhely maradványaiából.⁷⁹

2.) Ha már fentebb a gyártási hulladék szóba került: szintén nem közöltek eddig a Kárpát-medence területéről olyan (öv)veretet, mely 10. századi gyártási hulladékként vagy félkész terméként lenne értelmezhető. E tekintetben például az avar kor kutatása – ha nem is sokkal, de – jobban áll a honfoglalás koránál, hiszen néhány szórvány (zömmel magángyűjteményből származó) hibás öntvény már ismertté vált.⁸⁰ Szintén ismerünk – s nem is kis számban – a gyártásnál használt matricákat, félkész termékeket, illetve gyártási hulladékot az egykori első Bolgár Cárság területéről.⁸¹ Ezek egy jelentős része – a novoseli műhely kivételével – ott is szórványlelet, ám ez ott a régészet helyi sajátosságának tekinthető. A korszakba tartozó (öv)veretek döntő többsége ugyanis Bulgáriában rablóátasásokból származik, amelyek anyagának egy része jut csak az illetékes múzeumokba. Így arról, hogy az onnan ismert szórvány veretek sír, település-, avagy műhelyleletek-e, sajnos semmi biztosat sem tudunk.⁸²

74 HAMPEL 1907, 104; ISTVÁNOVITS 2003, 30, 20. t. 1.

75 NEPPER 1996, 218.

76 SELMECZI 1980.

77 VÖ. RÉVÉSZ 1997, 176–177. listájával. A Révész László által összeállított lista 8. tételének, a Nagymágocs–homobányai veretnek övvereteként történő meghatározása kevésbé valószínű, ugyanis az eredetileg állatfejet ábrázoló veretként – fejjel lefelé – közzétett (BÁLINT 1991, 242. 55. kép) tárgy valójában az oroszánt megjelölt veretek közé tartozik. Az oroszlanos veretek az eddig rendelkezésre álló analógiák alapján azonban kizárólag lószerszámzatot díszítettek.

78 LÁZÁR 1998, 3., 39. kép 3. A másik, közöletlen telepelet eddig csak említésből ismert, vö. LANGÓ 2007, 43. 1. táblázat.

79 Ennek közlését lásd: BONEV–DONČEVA 2011.

80 WINTER 1996, 366–358.

81 PLETN'OV 2004; JOTOV–PAVLOVA 2004, 73, Obr. 54, illetve BONEV–DONČEVA 2011.

82 Egyetlen gyanút keltő tény azonban figyelemre érdemes. A közölt leletanyagban – melynek többsége még mindig rajzos formában jelenik meg – sok esetben egyértelműen látszik a veretek hátoldalán elhelyezkedő szegecsekre kalapált (az egykori rögzítés célját szolgáló) ellenzólapocskák megléte. Vö.: JOTOV–PAVLOVA 2004, 77, Tab. 60; PLETN'OV–PAVLOVA 1994–1995, Tab. VI. 99, 115–117, Tab. VII. 132, Tab. IX. 158, 162–166, Tab. X. 172, 198, 191, Tab. XI. 195–196, 199, 204–206, 209, 211–212, Tab. XII. 223, 225, Tab. XIII. 229, 241–242, Tab. XIV. 245, 247–250, 252, 261, Tab. XV. 266, 269, Tab. XVII. 299. (A válogatás csak az első 300 veret korszakunkba tartozó részéből készült.) E lapocskák jelenléte a sohasem viselt veretekenél értelmetlen lenne. Így marad annak a lehetősége, hogy a tárgyak legalább egy része településekről és temetkezésekből származik. A korszakból ismert, nagyrészt vagy teljesen feltárt településekről azonban általában nem kerül elő 10–20 darabnál több (öv)veret, vö. Odarci I: DONČEVA–PETKOVA 1999, Skala: JOTOV–ATANASOV 1998, Iatrus–Krivina (kincsleletként): GOMOLKA–FUCHS 2002, Jakimovo: MILČEV 1966. Így a magam részéről valószínűnek tartom, hogy a veretek egy része sírok kifosztásával kerül elő, majd a rablók kezéről múzeumba. Ennek ellenre nem ismert olyan publikált 9–11. századi temetkezés a mai Bulgáriából, ahol e verettípussal eltemetett halottat találtak volna. Ehhez feltehetőleg nagyban hozzájárul a bulgár régészetben megmutatkozó „rezidenciális optika” is, vö. a bulgár régészet kutatási preferenciáiról a TAKÁCS 2006, 173–178. által mondottakkal.

3.) Hasonlóan furcsa a régészeti szakirodalomban „öntőmintának” nevezett tárgytipus Kárpát-medencei hiánya is. Ebből ugyan egy közölt darabot fel tudunk mutatni a honfoglalás kori emléanyagban, ám a legutóbb ezen agyagpalából faragott mintával foglalkozó Kovács László arra is teljes joggal mutatott rá, hogy e kő negatív segítségével készíthető tárgyak igencsak idegenek a honfoglalás kori magyar emléanyagban ezidáig napvilágot látott elemektől, s jó párhuzamaik inkább a Kelet-Európában tevékenykedő ruszok emléanyagából ismertek.⁸³ Hasonló helyzetet tapasztalhatunk az avar kor kutatásában is. Ott ugyan számszerűen több negatív köztes minta vált ismertté,⁸⁴ ám ezek között sem találunk egyet sem, mely övveret előállítására szolgált volna, pedig az avar kor számszerűen is sokkal több övdíszszel büszkélkedhet a 10. századnál. Ugyanakkor a 7–10. században a Kárpát-medencét körülvevő hatalmas területekről igen nagy számban állnak rendelkezésünkre kőből és más anyagból faragott negatív köztes minták, melyek között az övdíszek előállítására szolgálók is előfordulnak.⁸⁵ Megtaláljuk a negatív köztes mintákat és a valódi öntőformákat a skandináv (viking) leletanyagban,⁸⁶ a nyugati szláv területeken,⁸⁷ a kelet-európai erdőövben,⁸⁸ a Krím-félszigeten,⁸⁹ a mai Románia regáti területein,⁹⁰ Dunai Bulgáriában⁹¹ és a Bizánci Birodalom egykori területein is.⁹² Itt kell megemlékezni azon fém előmodellekről is, melyek szintén övdíszek előállítására voltak használatosak.⁹³

Éppen ezen előállítás-nyomok teljes hiánya miatt a 10. századi emlékeket vallató kutatás egy módszertani szempontból bizonytalan eljáráshoz volt kénytelen folyamodni: a sírleletek topográfiai helyzete alapján kíséreltek meg műhely(ek)e)t meghatározni. Ehhez

járultak Mesterházy Károly tanulmányában az azonos „öntőmintából” kikerülő tárgyak, melyekről a szerző az alábbi definíciószerű meghatározást adja: „A méretek és a minta azonossága azonos öntőmintára, kisebb eltérések mind a méret, mind a minta tekintetében azonos mesterre vagy műhelyre engednek következtetni.”⁹⁴ E meghatározás egyes nehézségeivel a szerző maga is tisztában volt: „Sajnos, minden azonosság ellenére is lehetnek különböző öntőmintából egyes veretek, mert hátlapjukat, ill. a verettel együtt öntött aklaszegecseket nem ismerjük. Összevetéseink csak alak- és formakincs szerint készültek.”⁹⁵ Ha a teljes egyezések valóban azonos minta után készült darabokat jelentenek is – akár köztes kő negatívról, akár előmintáról (matrica), akár ősmodellről legyen is szó –, a fent hivatkozott „kisebb eltérések” azonban korántsem bizonyos, hogy azonos műhelyre, még kevésbé, hogy azonos mesterre utalnak. Éppen az utóbbi évtizedben Bulgáriából ismertté vált nagyszámú olyan övveret jelzi ezt a legtökéletesebben, amelyek forma és díszítés tekintetében alig, vagy semmiben sem különböznek a Kárpát-medencei daraboktól.

E nehézségek figyelembe vételével célszerűnek tűnt két, eddig csak részben elkezdett utat megkísérelni végigjárni:

- 1.) Az azonos minta után készültek feltételezett darabok személyes vizsgálatával kísérletet tenni az eddigi kutatásban felmerült azonosságok mértékének tisztázására, illetve
- 2.) olyan – zömmel technikai jellegű – kritériumok után kutatni, amelyek szerencsés esetben egy-egy mesterre vagy műhelyre lehetnek jellemzőek.

Az első kérdésben megfogalmazott problémához az alábbi vizsgálati módszert⁹⁶ választottam: a tárgyak leírása és méretadatainak felvétele után minden általam vizsgált veret elő- és hátoldaláról fényképet készítettem

83 Kovács 2005, 48–49. Az „öntőminta” képét lásd ugyanott.

84 Szeged–Bilisics: KÖLTŐ 1982, 13. ábra, RÁ CZ 2004, LXXXVIII. tábla 1; Vác–Kavicsbánya 140. sír: TETTEMANTI 1977, TETTEMANTI 2000, Taf. 39; Jász–Nagykun–Szolnok megye: RÁ CZ 2004, LXXXVIII. tábla 2; már legfeljebb politikailag avar fennhatóság alatt álló területről, a Budureasca patak völgyében fekvő lelőhelyekről: MĂ GUREANU–CIUPERCĂ 2004–2005.

85 GUPALO–IVAKIN 1980; BAVANT–IVANIŠEVIĆ 2006, Fig. 33; DASKALOV 2004; STANILOV 2006, 182, Obr./Abb. 10.

86 ULBRICHT 1978, 113, Taf. 36–37; CAPELLE–VIERCK 1971; CAPELLE–VIERCK 1975, CAPELLE 1979.

87 SCHMIDT 1994, 120. 53 lelőhelyről ismer ilyeneket.

88 ENIOSOVA 2002.

89 BARANOV 1977, MAJKO 2004, 237–241.

90 SZMONIEWSKI 2002.

91 DASKALOV 2004; STANILOV 2006, 182, Obr./Abb. 10; DONČEVA–NIKOLOV 2010.

92 BAVANT 2005; BAVANT–IVANIŠEVIĆ 2006, Fig. 33.

93 Itáliából (bizánci csat előállításához szolgáló darab): RAVENNA 1983, 166, Nr. 16.15, Bulgáriából: DONČEVA–PETKOVA 1992; PLETN’OV 2004. (9–11. századi övdísz előállításához). Érdekes, hogy a korábbi, préseléshez használt minták viszonylagos magyarországi bőségével (vö. RÁ CZ 2004.) ellentétben Bulgáriából eddig alig ismerünk ilyen: JOTOV 1998. (6–7. századi övveret előállításához).

94 MESTERHÁ ZY 1989–1990, 240.

95 Uoott.

96 A technikai feltételek híján a svéd kutatók által alkalmazott, sokkal pontosabb eredményekkel szolgáló szkenneléses eljárásra (vö. HEDENSTIERNA–JONSON–HOLMQUIST OLAUSSON 2006, 13) nem volt lehetőségem. A veretek előállítása során alkalmazott készítéstechnikai eljárás egyes lépéseit figyelembe vételére azonban a túlzottan pontos mérések sem garantálnak biztosabb végeredményt.

a külön erre a célra kialakított fényképezőállványról, ugyanazon magasságból, ugyanazon közelítéssel. A viszonyok visszaellenőrizhetősége érdekében minden fotón ugyanazon, 1 cm-es beosztású mérőszalag szerepel a tárgy mellett. Ez a tárgyaknak a számítógép segítségével

elvégezett egymásra vetítése során lehetővé tette, hogy a méretarány esetlegesen fellépő változásával előforduló problémákat észlelni és korrigálni lehessen.

A szakirodalomban az alábbi veretek kapcsán merült fel az azonos minta után készülés lehetősége:

<i>Lelőhely (1.)</i>	<i>Lelőhely (2.)</i>	<i>Irodalom⁹⁷</i>
Bodorgvécs (Več, UA) (csat)	Karos II. temető 14. sír (csat) Karos II. temető 29. sír (csat)	RÉVÉSZ 1996, 107. RÉVÉSZ 1996, 107.
Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom, SK)	Geszteréd–Kecskelátó dűlő	MESTERHÁZY 1989–1990, 240.
Bodrogvécs (Več, SK)	Zemplén (Zemplín, SK)–Szélmalomdomb	MESTERHÁZY 1989–1990, 240.
Budapest–Farkasrét	Szered (Sered, SK) I. temető I/57. sír Pozsonysárfő (Baltné, SK)	DIENES 1973, 196. MESTERHÁZY 1989–1990, 240.
Budapest–Farkasrét	Ladánybene–Benepusztá Kenézlő I. temető 16. sír	MESTERHÁZY 1989–1990, 240. MESTERHÁZY 1989–1990, 240.
Karos II. temető 14. sír	Karos II. temető 29. sír	RÉVÉSZ 1996, 107.
Kenézlő II. temető 46. sír (szíjvég)	Kenézlő II. temető 50. sír (szíjvég) Pilin–Leshegy 1. sír (szíjvég)	MESTERHÁZY 1989–1990, 241. MESTERHÁZY 1989–1990, 241.
Kenézlő II. temető 50. sír	Öcsöd–Kovácsfalom	MESTERHÁZY 1989–1990, 241.
Kömpöc (szíjvég)	Zemplén (Zemplín, SK) – Szélmalomdomb (szíjvég)	KÜRTI 1994, 376.
Orosháza–Kristó téglagyár	Orsova (Orșova, RO)	DIENES 1965, 154.
Tiszavasvári–Aranykerti tábla B. sír	Szarvas–Tessedik Sámuel utca 8. sír	Dienes I. leltárkönyvi bejegyzése ⁹⁸
Szered (Sered, SK) I. temető I/58. sír	Kolozsvár (Cluj–Napoca, RO)–Zápolya u. 1. sír	MESTERHÁZY 1989–1990, 240.

Emellett Révész László ugyancsak lehetségesnek tartotta a nemzetközi szakirodalomban líra alakú palmettának nevezett motívummal díszített 6 csat (Anarcs, Kenézlő II. temető 42. sír, Kenézlő II. temető 50. sír, Karos II. temető 61. sír, Karos III. temető 11. sír, Rétközberencs–Paromdomb 2. sír) kapcsán az azonos minta használatát. A fentiek szerint elvégzett vizsgálatok bár nem a várt eredménnyel zárultak, bemutatják a kutatás előtt álló két fő nehézséget.

- 1.) Az egyik probléma objektív jellegű: a szórványok nagy száma és aránya megnehezíti mind a készítési helyre vonatkozó, mind a relatív kronológiai értékelést. Ahol sikerült feltételezni az azonos minta utáni készülést, a „pár” legalább egyik darabja szórvány.
 - a.) Anarcs – Kenézlő 50. sír: az anarcsi csat.
 - b.) Kenézlő 50. sír – Öcsöd: az öcsödi veretek.
 - c.) Anarcs – ismeretlen leelőhely (MNM)⁹⁹: mindkettő szórvány.

97 Lehetőség szerint a felvetésnek az irodalomban történő első megjelenítését adom meg.

98 Révész 2005, 181. megfogalmazása szerint „igencsak hasonlóknak” tartotta a vereteket.

99 A szintén a MNM-ban található anarcsi keskeny veret 2 darab hasonmásverete közöletlen. (MNM 61.45.1.A leltári szám alatt.) A tárgyaknak az anarcsi lelettel való kapcsolata ugyan nem zárható ki, ám az anarcsi veretek eddig egyetlen publikációja sem tud ezekről, de az 1961-es (újra)leltározás előtti közlemények sem emlékeznek meg e 2 veretről. (A veretek problémáját a Dienes István vezetésével végzett nagy revízió sem tudta megoldani, ezért azokat az „azonosítatlan” kategóriába sorolták.) Az anarcsi tárgyak múzeumba kerülésének körülményeit ismerve (vö. ISTVÁNOVITS 2003, 16–17, a korábbi irodalommal) nem tűnik valószínűnek, hogy e két veret is azokkal egy együttest alkotva jutott a Nemzeti Múzeumba. Két közöletlen hasonmás veret található továbbá a Kisvárdai Múzeumban is, amelyeknek sem leelőhelyéről, sem a múzeumba kerülés körülményeiről nem sikerül adatokat találnom a múzeumban (a tárgyak leltározatlanok).

d.) Szentes-Nagyhegy: mindkét veretsor tulajdonképpen szórványnak tekinthető.

Ezek mellett nagy valószínűséggel kizárhatónak tartom az alábbi veretek egyazon ősmodell felhasználásával történő készítését:

a.) Bodrogvécs – Tiszaeszlár-Újtelep – Zemplén

b.) Kömpöc – Zemplén (szíjvégek)

A Tiszavasvári–Aranykerti táblán és a Szarvason előkerült veretsorok esetében az előbbi darabok kopott-sérült volta miatt a fenti vizsgálat eleve nem – a szarvasi tárgyak installációról való lekerülése után sem – vezethetne megnyugtató eredményre. Hasonló a helyzet a kenézlii II. temető 46. sírjából ismert szíjvéggel is, amely nagyon rossz állapotban maradt ránk (kettétörött, erőteljesen restaurált és kopott formájában csak korlátozott összehasonlításra alkalmas).

2.) A másik korlátozó tényező szubjektív jellegű: a kérdéses tárgyak a korszak vezérleteiként gyakorta hosszú távon a kiállítások vitrinjeiben vannak, ezért legtöbbször csak bőrre vagy textilre ragasztott állapotban vehetők kézbe. A Budapest–farkasréti, a geszterédi, több karosi, a pilini és több más tárgy vizsgálatára eddig azok ilyen módon felszerelt állapota miatt csak korlátozottan volt lehetőségem.

3.) Ezek mellett az általam eddig elvégzett anyaggyűjtés hiányosságairól is szólnom kell: nem volt módomban még személyesen vizsgálni a bodrogszerdahelyi, a kolozsvári, az orosházi, a pozsonysárfői leleteket.

A fent megfogalmazott második kérdés: a technikai jellegű kritériumok elemzése sem vezetett az eddig személyesen megvizsgált mintegy 1500 veret esetén eltérő ötvöstechnikai eljárások elkülönítéséhez.

1.) Az egyes veretekre, illetve veretcsoportokra jellemző *anyagösszetételek* megállapításához nagy szériában elvégzett archaeometriai vizsgálatokra lenne szükség, amelyek jelenleg éppen csak elkezdődtek.¹⁰⁰ Egy-egy szerencsés lelet a jövőben minden bizonnyal közelebb visz majd bennünket az előállító mesterek/műhelyek, illetve a relativkronológia kérdéseinek megválaszolásához is. A jelenlegi

(kényszerű) gyakorlat ugyanis, miszerint a tárgyak leírásánál „bronzról” vagy „ezüstről” beszélünk, az öntésnél felhasznált nyersanyagok sokszínűsége miatt félrevezető. (Éppen ezért – bár a tényleges anyagösszetétel ismeretéhez nem juttat bennünket közelebb – a valósághoz való viszony pontosabb megközelítése miatt célszerű a tárgyak leírásaiban az alapanyag megadásánál az ezüst alapú, illetve a réz alapú kifejezések használata.¹⁰¹) Egyetlen példát idézve: a formai szempontból azonos típust képviselő veretek alapanyagainak szabad szemmel is jól látható különbözőségeire a két (?) Szentes-nagyhegyi garnitúrát említem, amelyek esetében az azonos ősmodell utáni készülés ugyan feltételezhető, a felhasznált ötvözetek összetételének az eltérése azonban jól érzékelhető.

2.) Az *öntéstechnika* – mely más korszakokban gyakran komoly eltéréseket mutat egy-egy tárgytypuson belül is – a 10. századi (öv)veretek (és általában is: a kisméretű öntött veretek) esetében meglehetősen egységesnek mutatkozik. A szokatlanul vékony (zömmel mindössze 0,1 cm, nem ritkán pedig 0,05 cm vastagságú) tárgyak minden valószínűség szerint azonos technikával, az ún. vékonyöntés (*thin casting*) technikájával¹⁰² készültek. Ennek következtében olyan regionális eltérések, melyek esetlegesen eltérő mesterekre/műhelyekre utalnának, a makroszkopikus vizsgálatok alapján nem voltak elkülöníthetők. Ugyanezen vizsgálatok során sikerült hét, formailag különböző, a késztermékekre jellemző hátoldal-kialakítást megfigyelni, ezek azonban nem az eltérő öntéstechnikának köszönhetik létüket, hanem az azonos technika eltérő kivitelezéséből következnek.¹⁰³ A 10. századi Kárpát-medencében alkalmazott vékonyöntés technikája ráadásul igencsak hasonló kialakítású vereteket eredményezett, mint a N. V. Eniosova és V. V. Muraševa által rekonstruált, a kelet-európai 10–11. századi (öv)vereteket előállító „volgai bolgár iskolára” jellemzőként leírt öntéstechnika.¹⁰⁴ Ez utóbbi tény a két térségben használt öntéstechnikák azonosságára vagy nagyon hasonló voltára utal.

100 A Szegedy Emil által 1960-ban közzétett eredmények (SZEGEDY 1960.) hitelesítésre szorulnának, modernebb vizsgálatot pedig alig tudunk felmutatni, vö. MEHOFER–GREIFF 2006, GREIFF 2011. Ugyancsak Susanne Greiff végzett vizsgálatokat a „Heldengrab im Niemandsland” címmel Mainzban megrendezett kiállítás alkalmával a kiállításon szereplő tárgyakon: GREIFF 2012.

101 Az angolszász kutatásban ez bevett gyakorlatnak számít. Az arany alapú ötvözet (*gold-based alloy*), ezüst alapú ötvözet (*silver-based alloy*) és a réz alapú ötvözet (*copper-based alloy*) használatára lásd pl. LA NIECE–COWELL 2008.

102 A vékonyöntés lépéseire lásd COATSWORTH–PINDER 2002, 80. rekonstrukcióját. A magyar tárgyak e technikával való készítését először BÜHLER 2006. ismerte fel.

103 Erről bővebben lásd: BOLLÓK 2012a, 230–231.

104 ENIOSOVA–MURASHOVA 1999, MURASHOVA 2000, 8–14, MURASHOVA 2006. Az orosz szerzők által meghatározott öntéstechnikai folyamat nem egyezik meg minden részletében a COATSWORTH–PINDER 2002. és BÍRÓ–SZENTHE 2011. által vázoltakkal. Tekintve azonban, hogy az utóbbi két szerzőpáros az általuk leírt folyamattal az eredeti öntvényeknek megfelelő darabokat kísérleti úton is képes volt reprodukálni, az orosz szerzők által leírtak hasonló bizonyításra szorulnának.

Ugyanezt a technikát egyébként az utóbbi években későavar öntvényeken is megfigyelték, illetve az egyes munkafázisokat rekonstruálták.¹⁰⁵

- 3.) Szintén feltűnően egységes a vereteken látható *felfüggesztés*-technika: minden esetben – az utólagos pótlásoktól eltekintve – a verettel egybeöntött szegecsesek voltak megfigyelhetők,¹⁰⁶ melyeket az öv/lószerszámzat/stb. bőrén/textilén átdugva vagy elhajlítottak,¹⁰⁷ vagy kis ellenzőlapokkal egészítették ki oly módon, hogy az ellenzőlapocskák szegecsre történő ráhúzása után a szegecs végét enyhén szétkalapálták. A szegecsesek átlagos mérhető hossza 0,2–0,4 cm között változik, s a két szám számtani átlaga, azaz a 0,3 cm nemcsak számtani értelemben tekinthető átlagosnak – az aklák többségénél ugyanis ez a 0,3 cm-es hossz volt megállapítható. (A mérések pontosságánál figyelembe veendő, hogy a 0,2–0,4 cm-es hosszúság csak az egyenes hátoldalú vereteken tartható az öv/lószerszámzat/stb. bőr/textil alapanyagán átvethető teljes hosszának, az ívelt hátoldalú vereteken az ívelődés miatt még 0,05–0,1 cm-t le kell számítani.)

A HASZNÁLAT KÉRDÉSE

A fenti tény első pillantásra meglepő, s felveti az öv/lószerszámzat egykori vastagságának kérdését. Erre nézve mindeddig öt egymástól független adatot találtam.

- a.) Az egyik a perbetei sírból előkerült öv, melynek bőrmaradványai közül két töredék ma a Magyar Nemzeti Múzeumban található. Az egyik vastagsága 0,15 cm, a másiké a mérés helyétől függően 0,2–0,25 cm. Ha figyelembe vesszük a sírban a bőrrel bekövetkezett változásokat (első sorban a bőr kiszáradását), akkor is valószínűleg 0,25–0,35 cm vastag egykori övről beszélhetünk.
- b.) A másik a Dienes István által *in situ* feltárt Tiszaeszlár-bashalmi öv. Ennél azonban a bőr vastagsága az általam folytatott vizsgálat időpontjában pontosan nem volt mérhető. Átlagosan becsülhető értéke ennek

is 0,15–0,2 cm, amely hasonlóan a perbetei övhöz 0,2–0,3 cm-es eredeti vastagságot jelenthet.

- c.) A harmadik lelet a Sárbogárd–Tringer tanyai 33. sír övének bőr maradványa. A ránc maradt és általam látott bőrtöredékek közül három esetében volt az egykori bőrszík mindkét hosszanti éle eredeti. Ezek szélessége 1,7–1,8 cm, míg az összes töredék vastagsága a 0,1 cm és a 0,25 cm közötti tartományban mozgott. A kiszáradás előtti vastagság itt sem lehetett jelenősen nagyobb 0,2–0,3 cm-nél.
- d.) A negyedik adatot a Tiszaszederkény–TVK lelőhelyen megmentett övgarnitúra szíjvégének és csatjának hátoldalán található bronzlemezek szolgáltatják, amelyek a veret hátoldalával az egykori bőrdarabot fogták közre. A két sík között mérhető távolság a szegecsesknél 0,19 cm, míg a tárgyak közepénél 0,3–0,32 cm.¹⁰⁸ Ebben az esetben a szegecsesek hossza 0,4 cm (szíjvég) és 0,35 cm (csat) volt.
- e.) Az ötödik adatot a Rakamaz–Stársadomb lelőhelyen, sajnos erős bolygatás nyomán napvilágra került, a későbbiekben „A”-val jelzett sír csatjának és szíjvégének a tiszaszederkényihez hasonló megoldású hátlapjai szolgáltatják.¹⁰⁹ Mivel a tárgyak az általam végzett vizsgálatok idején bőrre installálva voltak láthatóak, így a csat adatainak felvételétől el kellett tekintenem.¹¹⁰ A szíjvégen a tárgy hátoldala és a lemez között 0,25–0,3 cm-es távolság volt mérhető, mely az íves oldal (azaz a tárgynak az öv végéhez közelebb eső része) felé szabad szemmel is láthatólag csökkent. (E csökkenés mértéke azonban a felszerelt állapot miatt nem volt megállapítható, így számszakilag nem kifejezhető.)
- A fenti adatok fényében, illetve a veretek magasságadatait ismerve a honfoglalás kori magyarok öveinek többsége 2–4 cm széles és 0,2–0,3 cm vastag bőrcsíkából készülhetett. Legalábbis abban az esetben, ha a széles veretek magassága/a keskeny veretek szélessége az öv szélességét is jelzi, azaz az általunk ismert vereteket nem egy jóval szélesebb bőr/textil övre voltak felszerelve. Ez utóbbi lehetőség ellen szól az esetek többségében, hogy a megmaradt néhány övhöz tartozó bőrtöredék a veretek

105 BÍRÓ–SZENTHE 2011, 162–163.

106 A nem-egybeöntött szegecsesek lehetőségét meggyőzően cáfolta az orosz anyaggal kapcsolatban: ENIOSOVA–MURASHOVA 1999, 1094.

107 Egyetlen esetben, az egyik Szentés-borbásföldi veret egyik szegecsén volt mindössze megfigyelhető, hogy az általában kör, illetve ovális keresztmetszetű drót helyett téglalap keresztmetszetű drótból kialakított szegecsset majdnem teljesen visszahajlították, azaz lényegében egy fűlecsét alakítottak ki.

108 Az eltéréseket a lemez erősen hajlott állapota adja, mely az előkerülés szerencsétlen körülményeinek következményeként is előállhatott, vö. K. VÉGH 1992.

109 A teljes leletegyüttes közöletlen, az előkerülés körülményeiről rendelkezésre álló információkat és a veretek fényképes közlését lásd: FODOR 1996.

110 A Tiszaeszlár–bashalmi II. temető *in situ* feltárt övének csatja alatt is ilyen lap van, ám a leletet a sírbeli állapotában rögzítő merevítés miatt ez sem volt mérhető. Szintén nem volt módom eddig megvizsgálni a karosi első temetőből származó, s a Dókus gyűjteménnyel együtt Kassára került szíjvéget, mely esetén az eredeti közlemény rajza (DÓKUS 1900, 53, 4. kép), s a Révész László által közölt újabb fénykép (RÉVÉSZ 1996, 177.t.9.) is tanúskodik egy ilyen lap meglétéről. A leletet őrző kassai múzeum ottjártamkor átépítés alatt volt.

magasságának/szélességének megfelelő szélességű, illetve, hogy az öv lecsüngő részére kerülő veretek arányait a bőrszalag futásának irányításához igazítva változtatták meg. E meglehetősen keskeny és vékony övek első látásra is felvetik az egykori tartósság és használhatóság kérdését – főként, hogy a szakirodalomban a veretekkel díszített öveket gyakran fegyverövnek írják le. Habár magam sokkal inkább *díszöv*nek tartom e veretekkel díszített darabokat (ami természetesen nem zárja ki, hogy a megfelelő alkalmakkor díszfegyvereket is akasztottak rájuk, azaz ilyenkor fegyverövként is funkcionáltak), a bőrök vastagságának vizsgálatakor azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk egy további összehasonlító szempontot sem. A Sárospatak–baksahomoki¹¹¹ temetőből előkerült szórvány rozettás lószerszámveretgarnitúra hátoldalán igen jó állapotban megmaradt bőrmaradványok vastagsága ugyanis szintén nem haladja meg a 0,2–0,25 cm-t, de még a(z) igaz egyetlen ilyen példaként fennmaradt esetben) kettéhajtott (s dupla vastagsággal a veret alá helyezett) egyik bőrdarab sem vastagabb 0,3 cm-nél. Azaz egy nagy valószínűséggel az elhunyt életében is használt, s (használatá esetén) jelentős igénybevételnek kitett lószerszámzat bőr szíjazata is az öveknél látottakhoz hasonló vastagsági és szélességi¹¹² adatokkal jellemezhető.

Itt kell szólnom néhány olyan garnitúráról is, amelyeknél a rögzítés módja a fenti megfigyelések figyelembevételével is kérdésesnek bizonyult. A

legegyértelműbb esetet a karosi II. temető 35. sírjának övveretsora jelenti, ahol az összes szegecs 0,3 cm magasságban levágták, de sem a szegecs elhajlítására, sem ellenzőlap ráhelyezésére és a szegecs végének elkalapálására nem került sor. Maga a veretsor egyébként egyértelműen rontott öntvényekből áll, amelyek felülete az öntés során felhólyagosodott, így olyan rossz minőségű tárgyak keletkeztek, melyeket az ötvösnek nem volt érdemes megkísérelni a felület utólagos megmunkálásával kijavítania. Minden jel arra utal tehát, hogy a halottal olyan övveretsor került sírba, melyet sem ő, sem más életében nem használt. De még így sem beszélhetünk egyértelműen a sír számára készült tárgyról. Valószínűbbnek tűnik, hogy az egyébként az élők számára készült, de a gyártás során félresikerült, rontott öntvényeket valaki olyan kaphatta a temetésre való előkészítés (a halott felöltöztetése) során, akinek életében nem volt veretes öve, vagy ha volt is, azt nem akarták az eltemető a sírba helyezni – viszont a halottas szokások szerint veretes övvel akarták eltemetni. Az elhunyt életkora is megerősíteni látszik ezt: a sírban ugyanis egy 10–14 éves korában elhalálozott egyén feküdt.¹¹³

Érdemes itt egy kicsit megállni, s három irányba kiterjeszteni a vizsgálatot:

1.) Egyrészt azon (öv)vereteket tartalmazó sírok irányába, amelyek veretein a személyes vizsgálatok során erőteljes kopásnyomokat lehetett megfigyelni.

Sír	Életkor
Budapest–Farkasrét	nincs adat (szórvány) ¹¹⁴
Erdőtelek–Bernáthegy	nincs adat (szórvány) ¹¹⁵
Gnadendorf (AU)	14–16 év ¹¹⁶
Karos II. temető 29. sír	Ad. ¹¹⁷
Karos II. temető 52. sír	Mat. ¹¹⁸
Karos II. temető 61. sír	Sen. ¹¹⁹
Kecel–Vádéi dűlő 3. sír	nincs adat ¹²⁰
Mohács–Téglagyár 5. sír	40–45 év ¹²¹

111 A temető közöletlen, fontosabb paramétereit lásd: FODOR 1996b. Az előkerülés után két szakdolgozat is foglalkozott a megmentett sírokkal: előbb Vinnai Klára (VINNAI é.n.), majd Sánta Barbara dolgozta fel azokat egy-egy egyetemi szakdolgozat keretében. Az itt hivatkozott adatok ismeretért és a hivatkozás lehetőségéért Révész Lászlónak, szakdolgozata ismeretének lehetővé tételéért pedig Vinnai Klárának tartozom köszönettel.

112 Az egyetlen mérhető esetben, amely az eredeti szélességet tükrözi, egy 2,3 cm átmérőjű rozetta alatt 2,9 cm szélességű bőrdarab helyezkedik el.

113 RÉVÉSZ 1996, 22.

114 DIENES 1973.

115 FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, No. 523. A közöletlen lelet ismeretét Révész Lászlónak köszönöm.

116 „[...] ca. 15-jähriger Jugendliche” PANY ET AL. 2006, 33.

117 RÉVÉSZ 1996, 21.

118 RÉVÉSZ 1996, 26.

119 RÉVÉSZ 1996, 30.

120 Fettich leírásából (FETTICH 1937, 106.) nem derül ki, hogy Bartucz L. nem tudta meghatározni a váz korát, vagy már Fettich maga sem tudta a csontokat beszerezni. A többi 5 váz ugyanis meg van határozva.

121 A leletről: Kiss 1983, 241. Az életkor-meghatározást Főthi Erzsébetnek köszönöm.

Sír	Életkor
Rétközberencs–Paromdomb 2. sír	25–30 év ¹²²
Szarvas–Tessedik Sámuel u. 8. sír	nincs adat ¹²³
Tiszabездéd–Harangláb dűlő 3. sír	nincs adat ¹²⁴
Tiszaeszlár–Bashalom II. temető 13. sír	Sen. (60–) ¹²⁵
Tiszaeszlár–Dióskert 1. sír	idős nő ¹²⁶
Tiszavasvári–Aranykerti tábla B. sír	nincs adat ¹²⁷
Tuzsér 6. sír	Sen. (50–70 év) ¹²⁸

2.) Másrészt azon (öv)vereteket tartalmazó sírok irányába, melyek vereteiről éppen az ellenkezője volt megál-

lapítható: szinte biztosan kizárható, hogy egykor intenzívebb használatnak volna kitéve.

Sír	Életkor
Budapest–Pestszentlőrinc	nincs adat ¹²⁹
ismeretlen lh.	nincs adat
Karos II. temető 35. sír	Inf. II. ¹³⁰
Kenézlő II. temető 42. sír	nincs adat ¹³¹
Kunágota 2. sír	nincs adat ¹³²
Szolnok–Stárszahalom	nincs adat ¹³³

3.) Harmadrészt azon (öv)vereteket tartalmazó sírok irányába, melyekben 20 év körüli vagy az alatti életkorú

halottak nyugodtak. (Ez esetben a lista bizonyosan bővülni fog a további anthropológiai vizsgálatokkal.)

Sír	Életkor
Fonyód–Magyar Bálint Általános Iskola	20–22 év ¹³⁴
Gnadendorf (AU)	14–16 év ¹³⁵
Hetény (Chotín, SK)–Disznólegelő 3/53. sír	gyerek ¹³⁶
Izsák–Balázspuszta	18–20 év ¹³⁷
Karos II. temető 35. sír	Inf. II. ¹³⁸
Kiskeszi (Malé Kosihy, SK) 261. sír	Inf. III. ¹³⁹
Magyardiószeg (Sládkovičovo, SK) 1. sír	gyerek ¹⁴⁰

122 A leletről: ISTVÁNOVITS 2003, 177–178. Az életkor-meghatározást Fóthi Erzsébetnek köszönöm. ÉRY 1977, 22. 51–55 éves kort közöl.

123 LANGÓ 2000.

124 JÓSA 1896.

125 ÉRY 1977, 24. A temető közöletlen, a kérdéses vereteket, illetve a II/13. sír egyéb leleteit rajzban közölte: RÉVÉSZ 1996, 138. t.

126 NÉMETH 1996, 191.

127 „Erőteljes testalkatú férfi csontváza”, teljesen feldúlt, életkor-meghatározás nem történt. RÉVÉSZ 2005, 162.

128 RÉVÉSZ 2000.

129 BÁLINT 1980.

130 RÉVÉSZ 1996, 22.

131 FETTICH 1931, 93.

132 MÓRA 1932, 128–130.

133 FETTICH 1937/I, 81.

134 KÖLTŐ 1996, 189.

135 PANY ET AL. 2006, 33.

136 TOČIK 1968, 26.

137 H. TÓTH 1976.

138 RÉVÉSZ 1996, 22.

139 HANULIAK 1994, 109.

140 TOČIK 1992, 158.

Mint a bemutatott táblázatokból látható, a két első kategória esetében antropológiai meghatározások zömmel a karosi lelőhelyről állnak rendelkezésre, így a tárgyakon tett megfigyelések értékelésében ezen adatok csak nehezen használhatóak fel.

Annyi mindenesetre látszik, hogy a gnadendorfi fiú övének veretein kívül csak a rétközberencsi temető 2. sírjában nyugvó halott tartható némileg fiatalabbnak, mint ami az övé megmutatkozó erőteljes kopásnyomokat feltétlenül indokolná. Érdemes itt azonban emlékeztünkbe idézni: a rétközberencsi veretsornak nem az összes verete erősen kopott, csak a veretsor széles és keskeny tagjaitól egyaránt különböző 8 veret. Feltehető tehát: itt is két korábban különálló veretsor egyesítésére került sor, ahogy az már más esetekben is joggal vetette fel a kutatás.¹⁴¹ Érdemesnek tartom ugyanakkor arra is felhívni a figyelmet, hogy a rétközberencsi veretsor e 8 veretének közelebbi és távolabbi párhuzamai eddig mindössze négy sírleletből kerültek elő, s mind a négyben valamiféle kiegészítőszerepet láttak el: a kenézlii II. temető 45. sírjában 1 darab,¹⁴² a karosi II. temető 50. sírjában 1 darab,¹⁴³ a karosi II. temető 52. sírjában 3 darab,¹⁴⁴ míg a rétközberencsi 2. sírban a fent idézett 8 darab veret „ékelődött” az egyébként egységes díszítésűnek mondható veretsorok széles és keskeny veretei közé. Hogy ez a megoszlás valamilyen divatból kimenő verettípusra utal-e, nem tűnik biztosan megállapíthatónak (a karosi és a kenézlii példányok mindenesetre egy jóval sematizáltabb formát mutatnak), munkahipotézisként azonban talán felvethető ez az elképzelés is. Említést érdemel viszont az is, hogy e három lelőhelyen nem pusztán ez az egyetlen verettípus tűnik fel azonosként. A rétközberencsi öv líra alakú palmettával díszített csatjának párhuzamai további két-két kenézlii (II/42, II/50. sírok) és karosi (II/61, III/11. sírok) temetkezésben is feltűnnek (s a keresztirányú kapcsolatoknak ezzel koránt sincs vége), így az is joggal tűnik felvethetőnek, hogy a három – egymástól nem túl nagy távolságban élő – közösség tagjai egyazon ötvöstől

vagy ötvöskörtől szereztek be tárgyaikat.¹⁴⁵

Hasonló jelenséget tapasztalhatunk az összekapcsolt palmettával díszített (a szakirodalomban ún. „virágmintás”-ként emlegetett) (öv)veretek kapcsán is. E csoportnak eddig 7 lelőhely ismert a Kárpát-medencéből: ezek közül a farkasrétit, a karosit, a szeredit és az erdőtelkit tudtam személyesen megvizsgálni. A szeredi kivételével a többi veretsoron erőteljes kopásnyomokat lehetett megfigyelni. A pozsonysárfői veretekről csak rajzok, a nógrádsápiakról színes, míg a szerencsiekről fekete-fehér és színes felvételek állnak rendelkezésre.¹⁴⁶ Az említett színes fotókon jelentősebb kopásnyomok csak a nógrádsápi vereteken vehetőek ki, bár a millicentenáriumi katalógus részére minden bizonnyal a legszebb rajzolatú vereteke választották ki fotózásra. A szerencsi garnitúra némelyik darabján a nem túl éles fekete-fehér felvételen kopásnyomként is értelmezhető jelenségek láthatóak¹⁴⁷ – ez alapján azonban a veretsorról állást foglalni nem célszerű.¹⁴⁸ Kérdésként merülhet fel, hogy miért éppen az e motívumtípussal díszített veretek között lehetett az átlagosnál jóval nagyobb százalékban a kopottságot kimutatni? Mint általában, itt is többféle válaszlehetőség adódik, amelyek közül magam a számomra legvalószínűbbnek tűnő kettőt emelem ki. 1.) Felvethető, hogy e meglehetősen finom kivített igénylő motívumtípus – éppen a részletekre nagyobb hangsúlyt fektető mivoltából fakadóan – eleve sérülékenyebb volt, azaz hamarabb jelentek meg rajta jól felismerhető formában a használat során keletkezett sérülések, mint egy kevésbé részletgazdag motívumot hordozó tárgy esetében. E mechanizmust erősíthette, hogy e veretek ívelt jellegüknél fogva jobban ki voltak téve a felszínüket érő csiszoló hatásoknak is. 2.) Esetleges hosszabb használatuk összefügghet a szakirodalomban gyakorta hangsúlyozott archaikus jellegükkel. S bár az összekapcsolt palmettával díszített verettípus eddig említett kelet-európai párhuzamainak többsége valójában nem azonos motívumot hordoz,¹⁴⁹ maga az

141 Pl. Révész 2000, 19–20. értékelése a tuzséri 6. sír igencsak „eklektikus” összetételű garnitúrájával kapcsolatban, illetve ugyancsak Révész László megfigyelései a karosi temetőknben (pl. II/52. sír).

142 FETICH 1931, 77. kép

143 Révész 1996, 73. t. 16.

144 Révész 1996, 79. t. 13–15.

145 Habár a honfoglaló magyarok tárgyi hagyatékával foglalkozó szakirodalomban elterjedtnek számít annak feltételezése, hogy az ötvöstárgyak nagyobbik részét a Kárpát-medence különböző pontjain dolgozó műhelyek keretei között állították elő, disszertációmban megkíséreltem amellett érveket felsorakoztatni, hogy a produkció nagy részét sokkal inkább köthetjük egyedül, illetve egy-egy segéddel (a mester fia/inasa/szolgája) dolgozó vádnorötvösökhöz, mintsem valódi „műhelyekhez”, vö. BOLLÓK 2012, 439–459.

146 Nógrádsáp: FODOR 1996a, Pozsonysárfő (Blatné, SK): NEVIZÁNSKY 1990, Szerencs: DIENES 1973, 207, 14. ábra.

147 DIENES 1973, 14. ábra 4–5., 10., 12.

148 Az egyetlen színes képen leközölt veret (Révész 1996d, 174. 1. kép) egyáltalán nem tűnik kopottnak.

149 A már Dienes által a párhuzamok körébe vont, s később is rendszeresen idézett elizavetgradi: FETICH 1942, Taf. 47.11–13, illetve a kievi múzeum tulajdonában lévő veretsor: DIENES 1973, 7. ábra. csak látszatra hasonló a Kárpát-medencei darabokhoz, valójában más motívumokat hordoznak, vö. BOLLÓK 2012.

összekapcsolt palmetta mind a Kárpát-medencében,¹⁵⁰ mind a kelet-európai térségben¹⁵¹ inkább a 8–9. századra tartható jellemzőnek. A legutóbb közölt ládai veretsor¹⁵² is 9. századi környezetből származik,¹⁵³ s habár a 9. század második és harmadik harmadára, vagy második felére helyezhető Subbotcy-horizonthoz sorolható eddig közölt sírokból e verettípus még nem látott napvilágot,¹⁵⁴ nincs okunk feltételezni, hogy előbb-utóbb e csoport leletei között is feltűnhet majd. Sajnos a Kárpát-medencei leletanyagban – amint fentebb láthattuk – nincs kellő fogódzópontunk a fenti 7 lelőhelyről származó tárgyak keltezésére: a kérdésben legutóbb állást foglaló Révész László ugyan csatlakozott a korai keltezéshez,¹⁵⁵ ám a karosi és a nógrádsápi sírok kivételével az összes többi lelet szórvány volta legalábbis óvatosságra int a verettípus használatának felső időhatárát illetően (amely a nógrádsápi vereteknél a 10. század közepe vagy még későbbi idő is lehet).¹⁵⁶ A személyesen megvizsgált négy veretsor közül három esetben, valamint a nógrádsápi veretek képén látható kopásnyomok alapján azonban feltehetőnek tűnik, hogy itt egy hosszabb használati idejű típussal állhatunk szemben. Ez az érvelés meglehetősen ingatag lábakon áll, hisz nem kínál magyarázatot arra a kérdésre, hogy miért éppen azokat a vereteket használták volna a többenél hosszabb ideig, amelyeket még az előző szállásterületről hozhattak a honfoglalók magukkal? (Ez a modell ráadásul nem számol azzal a lehetőséggel sem, hogy a korban a kelet-európai típusú (öv)veretek kereskedelmi forgalom útján is bekerülhettek a Kárpát-medencébe a honfoglalás után.) Éppen ezért úgy vélem, a két modell együttes figyelembe vétele ajánlott, s az „archaikus” jellegükkel összefüggő (?) hosszabb használati idő mellett a motívumok sérülékenyebb volta is erőteljes szerepet játszhat a megfigyelt jelenség kialakulásában. Ennek ellenére a további kutatásoknak kell tisztázniuk, miért lehettek ezek a jó kelet-európai párhuzamokkal rendelkező motívumkinccsel díszített veretek az átlagosnál nagyobb arányban hosszabb ideig használatban a Kárpát-medencében.

A fent tárgyalt, a veretek egy részén megfigyelt kopásnyomok alapján felállított csoportokkal ellentétben az (öv)veretekkel eltemetett fiatal egyének esetében némileg más kérdésfelvetések adódnak, hiszen itt az

életkoradatok jelentették a csoportképzés alapját. A hetényi és a magyardiószegi leletekkel nincs különösebb probléma: ezekben minden bizonnyal másodlagos felhasználásában volt jelen egy-egy veret, ennek megfelelően mindkettő a mellkasról került elő. A 18–20 év körüli fiatalok sem okoznak gondot; a velük eltemetett, s értékelhető fotón közölt veretek közül egyik sem számít sem különösebben kopottnak, sem „verdefényesnek”. (Bár mindkét állítást a személyes vizsgálattal lehetne megnyugtatóan ellenőrizni.) Az igazi kérdést a karosi II. temető 35. sírjának 10–14 év közötti és a gnadendorfi temetkezés 15 év körüli halottja jelenti. Mindkét esetben *szimbolikus övtemetkezésre* gondolok. Ám amíg a gnadendorfi esetben a kutatás által felvetett örökölt, vagy a temetés számára egy jelenlévő hozzátartozó által átadott javak feltételeesen megoldást kínálhatnak, addig a karosi eset egyértelműen arra mutat, hogy a fiúval adott garnitúrát helyben – talán éppen a fiú hozzátartozói vagy az ő számukra dolgozó ötvös – állították össze. (Ha csak nem feltételezzük, hogy egy mester egy rontott öntvényekből álló övvel indul el távolabbi vidékekre kereskedni.) Ebben az esetben azonban igen csak figyelemre méltó a lelőhely: hiszen a 10. századi Kárpát-medence egyik leggazdagabb temetőjéből vált e jelenség ismertté.

A tanulmány elején néhány kiválasztott problémára koncentrálo áttekintést ígértem. S ha bár e tanulmány keretei között több kérdés megtárgyalására nem tudtam sort keríteni, amelyekről érdemes lett volna szólni, a fent elmondottak talán így is megvilágítják a kutatás jelen – objektív és szubjektív tényezők által egyaránt befolyásolt – helyzetének néhány aspektusát. Az elmúlt 170 évben előkerült (öv)veretek mintegy 40–45%-a lelőhelyes vagy lelőhely nélküli szórványlelet; s a többi között is csak kis számban találni teljesen feltárt temetőből származó vereteket, illetve veretsorokat. Az összes együttes 30–35%-a részben vagy egészben közöletlen. A közölteket egy jelentős része csak kiállításra előkészített (installációra erősített) állapotban vehető kézbe, ami erősen megnehezíti, illetve behatárolja azok vizsgálatát és vizsgálhatóságát. A vizsgálható tárgyak és sírok nagy részénél pedig hiányoznak az olyan, az értékelés szempontjából nélkülözhetetlen adatok, amelyeket a metallográfiai, az ötvöstechnikai vagy az antropológiai értékelések nyújthatnának.

150 Az avar kutatás ezt a motívumot „indavirág” (SZŐKE 2001) vagy „virágos palmetta” (GARAM 2006) név alatt tárgyalta. SZŐKE 2001, 116. jó érzékkel utalt arra, hogy a motívumtípus a 10. században is felfedezhető, illetve, hogy több későavar motívummal egyetemben ez is átkerült a „morva díszgombok” motívumkinccsébe.

151 Néhány közép-ázsiai készítésű csészén való előfordulását lásd: Sterilitamak: MARSCHAK 1986, 431, Abb. 79 (Čač [?]: 8. század), Tomyz: MARSCHAK 1986, Abb. 81 (Sogdiana vagy Čač: 8. század közepe).

152 Az újabb ásatások során előkerült ládai 20. sírra lásd: VORONINA 2007, Ris. 15–16, a még a 19. század végén napvilágra került hasonló ládai veretekre: ÁSTREBOV 1893, Tab. VI.3.

153 A ládai veretes öv 9. századi keltezésére lásd TÜRK 2010, 286, 218. lj. A sírt az ásató a 9. század végére – 10. század első felére helyezte: VORONINA 2007, 66.

154 A Subotcy-horizont (dinamikusan bővülő) lelőhelyeihez lásd: KOMAR 2008, 216. listáját, illetve KOMAR 2011 elemzését.

155 Révész 1996, 112.

156 Vö. FODOR 1996a, illetve a fentebb bemutatott táblázattal.

- ÁSTREBOV 1893 = Ástrebov, V. N.: Ládinskij i tomnikovskij mogil'niki tambovskoj gubernii. MAR 10. (S.-Peterburg' 1893)
- BÁLINT 1971 = Bálint, Cs.: X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában (Tenth century cemetery in the Pál liget plot of Szabadkígyós). BMMK 1 (1971) 49–88.
- BÁLINT 1980 = Bálint, Cs.: Der landnahmezeitliche Grabfund von Pestlőrinc. ActaArchHung 32 (1980) 241–250.
- BÁLINT 1991 = Bálint, Cs.: Südungarn im 10. Jahrhundert. StudArch 11. Budapest 1991.
- BARANOV 1977 = Baranov, I.: Srednevekovaâ litejnaâ forma iz starogo Kryma. SovArch (1977) 242–246.
- BAVANT 2005 = Bavant, B.: Un moule d'orfèvre protobyzantin au British Museum. TM 15 (2005) 627–644.
- BAVAT-IVANIŠEVIĆ 2006 = Bavant, B.–Ivanišević, V.: Iustiniana Prima – Caričin Grad. Leskovac 2006.
- BENDE-LŐRINCZY-TÜRK 2002 = Bende, L.–Lőrinczy, G.–Türk, A.: Honfoglalás kori temetkezés Kis-kundorozsma-Hosszúhát-Halomról (Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel). MFMÉ-StudArch 8 (2002) 351–402.
- BÍRÓ 2013 = Bíró, Á.: A 10–11. századi Kárpát-medencei íjlemezek külső forráskritikai problémái. In: Révész L.–Wolf M.: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményeiről. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Budapest–Szeged 2013, 373–422.
- BÍRÓ-SZENTHE 2011 = Bíró Cs.–Szenthe G.: Öntés-technikai vizsgálatok késő avar kori bronztárgyakon (Sorozatok modellezése és sokszorosítása) (Investigations of Casting Techniques of Bronze Artefacts from the Late Avar Period (The Modelling and Production of Serial Pieces). In: Tóth, E.–Vida, I. (szerk.): Corolla museologica Tibor Kovács dedicata. RégFüz III. 4. Budapest 2011, 155–173.
- BOLLÓK 2007 = Bollók, Á.: Honfoglalás kori régészetünk kronológiai problémáihoz. Az övveretek kérdése. (Egyetemi szakdolgozat, ELTE BTK Régészettudományi Intézet) Budapest 2007.
- BOLLÓK 2012 = Bollók, Á.: Ornamentika a 10. századi kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez (Doktori [PhD] disszertáció kézírata, PPKE BTK) Piliscsaba 2012.
- BOLLÓK 2012a = Bollók, Á.: Chronological Questions of the Hungarian Conquest Period: A Technological Perspective. In: Tobias, B. (szerk.): Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik. (RGZM Tagungen 17) Mainz 2012, 229–240.
- BONEV-DONČEVA 2011 = Bonev, S.–Dončeva, S.: Starobalgarski proizvodstven centar za hudožestven metal pri s. Novosel, Šumensko (Old Bulgarian Production Center for Artistic Metal Goods near the Village of Novosel). Veliko Tärnovo 2011.
- BUDINSKY-KRIČKA-FETTICH 1973 = Budinsky-Krička, V. – Fettich, N.: Das altungarische Fürstengrab von Zemplín. Bratislava 1973.
- BÜHLER 2006 = BÜHLER, B.: Studien zur Herstellungstechnik der gegossenen Gürtel- und Säbelbeschläge. In: Daim, F. – Lauer, E. (Hrsg.): Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich). MonRGZM 64. Mainz 2006, 175–180.
- CAPELLE 1979 = Capelle, T.: Zur Verbreitung wikingerischer Gußformen. FrühStud 13 (1979), 430–438.
- CAPELLE-VIERCK 1971 = Capelle, T. – Vierck, H.: Modeln der Merowinger- und Wikingerzeit. FrühStud 5 (1971) 42–100.
- CAPELLE-VIERCK 1975 = Capelle, T.–Vierck, H.: Weitere Modeln der Merowinger- und Wikingerzeit. FrühStud 9 (1975) 110–141.
- COATSWORTH-PINDER 2002 = Coatsworth, E.–Pinder, M.: The Art of the Anglo-Saxon Goldsmith. Fine Metalwork in Anglo-Saxon England: its Practice and Practicioners. Woodbridge 2002.
- DASKALOV 2004 = Daskalov, M.: Kalăpi za metalni nakiti i kolanii ukrasi (VI–VII v.) ot Ūzna Bălgariă. – Moulds for metal ornaments and belt decorations (6–7th century AD) from South Bulgaria. Arheologia 45 (2004) 91–95.
- DIENES 1956 = Dienes, I.: Un cimetiére de hongrois conquérants á Bashalom (Vengerskij mogil'nik vremeni za vovevaniâ rodiny iz Bašhalom (kom. Sabolč). ActaArchHung 6 (1956) 245–277.
- DIENES 1956a = Dienes, I.: A bordányi (Csongrád m.) honfoglaló magyar asszony lószerszáma (Das Pferdgeschirr des Frauengrabes von Bordány (Kom. Csongrád) aus der Landnehmzeit. MFMÉ (1956) 36–53.
- DIENES 1957 = Dienes I.: A bashalmi (Szabolcs –Szatmár m.) honfoglaláskori magyar temető. ArchÉrt 84 (1957) 24–37.
- DIENES 1959 = Dienes, I.: A perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? (Der Fund von Perbete. Wie sahen die Gürtel der landnehmenden Ungarn aus?) ArchÉrt 86 (1959) 145–158.
- DIENES 1960 = Dienes I.: Honfoglaló magyarok sírjai

- Nagykőrösön (Gräber landnehmender Ungarn in Nagykőrös). *ArchÉrt* 87 (1960) 177–187.
- DIENES 1964 = Dienes, I.: A karancslapujtói honfoglalás kori öv és mordvinföldi hasonmása (La ceinture de Karancslapujtó de l'époque de la conquête hongroise et son pendant provenant du pays des mordves). *ArchÉrt* 91 (1964) 19–40.
- DIENES 1973 = Dienes, I.: Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest–Farkasrétről (Beschlagerverzierte landnahmezeitlichen Tasche von Budapest–Farkasrét). *FolArch* 24 (1973) 177–217.
- DONCHEVA–NIKOLOV 2010 = Doncheva, S.–Nikolov, N.: An Early Medieval Lead Mould for the Production of Wax Models from the Region of Preslav, NE Bulgaria. *ArchBulg* 14 (2010) 81–92.
- DONČEVA–PETKOVA 1992 = Dončeva-Petkova, L.: Dva modela za kolanni aplikacii. In: *Prinosi kãmbãlgarskata arheologiã I*. Sofiã 1992, 210–213.
- DONČEVA–PETKOVA 1999 = Dončeva-Petkova, L.: Odarci I. Seliše ot Pãrvoto bãlgarsko carstvo. Sofiã 1999.
- DÓKUS 1900 = Dókus, Gy.: Árpádkori sírleletek Zemplén vármegyében. *ArchÉrt* 20 (1900) 39–61.
- DUŠEK 1955 = Dušek, M.: Kostrové pohrebište z X. a XI. storočia v Chotíne na Slovensku (Chotín X.–XI. századi csontvázas temetője). *SlovArch* 3 (1955) 244–263.
- ENIOSOVA 2002 = Eniosova, N.: Casting Moulds from the Upper Dnieper Region (10–11th Centuries AD). In: Jerem, E.–T. Biró, K. (ed.): *Archaeometry 98. Proceedings of the 31st Symposium Budapest, April 26–May 3 1998, vol. II*. BAR IS 1043/II. Budapest 2002.
- ENIOSOVA–MURASHOVA 1999 = Eniosova, N.–Murashova, V.: Manufacturing Techniques of Belt and Harness Fittings of the 10th Century AD. *Journal of Archaeological Science* 26 (1999) 1093–1100.
- ÉRDI 1858 = Érdy, J.: A verebi pogány sír. *MTA Évkönyvei* 9 (1858) 14–27.
- ÉRY 1968 = Éry, K.: Reconstruction of the Tenth Century Population of Sãrbogárd on the Basis of Archaeological and Anthropological Data (A sãrbogárdi X. századi közösség rekonstrukciója régészeti és embertani adatok alapján). *Alba Regia* 8–9 (1968) 93–147.
- ÉRY 1977 = Éry, K.: Embertani adatok a Felső-Tisza vidék X. századi népességéhez (Anthropological Data of the Tenth Century Population of the Upper Tisza Region). *AnthKözl* 21 (1977) 15–30.
- FETTICH 1931 = Fettich, N.: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. *ArchÉrt* 45 (1931) 48–112.
- FETTICH 1937 = Fettich, N.: A honfoglaló magyarság fémművészete I–II (Das Metallkunst der landnehmenden Ungarn I–II.). *ArchHung* 21. Budapest 1937.
- FETTICH 1942 = Fettich, N.: Die altungarische Kunst. Berlin 1942.
- FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962 = Fehér, G.–Éry, K.–Kralovánszky, A.: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. *Leletkataszter. RégTan* II. Budapest 1962.
- FODOR 1996 = Fodor, I.: Rakamaz–Strázsadomb. In: Fodor, I.–Révész, L.–Wolf, M. (szerk.): „Őseinket felhozád...”. A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 110–119.
- FODOR 1996a = Fodor, I.: Nógrádsáp. In: Fodor, I.–Révész, L.–Wolf, M. (szerk.): „Őseinket felhozád...”. A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 400–402.
- FODOR 1996b = Fodor, I.: Sárospatak–Baksahomok. In: Fodor, I.–Révész, L.–Wolf, M. (szerk.): „Őseinket felhozád...”. A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 168–171.
- FUSEK 2003 = Fusek, G.: Ein Grab aus Nitra–Šindolka mit einer byzantinischen Münze. In: Dulnicz, M. (ed.): *Słowianie i ich sãsiedzi we wczesnym sredniowieczu*. Warszawa–Lublin 2003, 185–188.
- GÁLL 2007 = Gáll, E.: S-végű hajkarikák megjelenésének ideje az Erdélyi-medencébe (About the Beginning of Spread of the S-Shaped Lock Ring in Transylvanian Basin). *Acta Sicula* (2007) 239–251.
- GARAM 2006 = Garam, É.: Virágos palmetták és félpalmetták. Adatok az adai ezüsttálka keltezéséhez (Floral ornamented palmettes and semi-palmettes. Contribution to the origin of the silver plate of Ada). *Arrabona* 44 (2006) 151–164.
- GERGELY–GÁLL 2009 = Gergely, B.–Gáll, E.: Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város 10–13. századi történetéhez. Kolozsvár 2009.
- GOMOLKA–FUCHS 2002 = Gomolka-Fuchs, G.: Eine Gürtelgarnitur vom ungarischen Typ aus der frühmittelalterlichen Siedlung von Krivina, Bezirk Ruse, Bulgarien. *EurAnt* 8 (2002) 494–514.
- GREIFF 2011 = Greiff, S.: A Szeged–Kiskundorozsma, hosszúhátú ezüstleletek ötvözüestechnikai vizsgálata. Adatok a 10. századi fém mellékletek és ezüstpénzek lehetséges összefüggéseiről (Silberfunde aus Szeged–Kiskundorozsma, Hosszúhát. Eine legierungstechnische Diskussion über den möglichen Zusammenhang zwischen Schmuckwaren und Münzsilber im 10. Jahrhundert). *MFMÉ–StudArch* 11 (2011) 481–491.
- GREIFF 2012 = Greiff, S.: Silver Grave Goods from Early Hungarian Contexts: Technological Implications of Debased Alloy Compositions with Zinc, Tin and Lead. In: Tobias, B. (szerk.): *Die Archãologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik*. (RGZM Tagungen 17) Mainz 2012, 241–260.

- GUPALO–IVAKIN 1980 = Gupalo, K.–Ivakin, G.: O remeslennom proizvodstvena Kievskom podole (On the Handicraft Production of the Podol in Ancient Kiev). *SovArh* (1980) 203–219.
- HAMPEL 1907 = Hampel, J.: Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest 1907.
- HANULIAK 1994 = Hanuliak, M.: Malé Kosihy I. Pohrebisko z 10.–11. storočia. (Archeologicko-historické vyhodnotenie). Nitra 1994.
- HEDENSTIERNA–JONSON–HOLMQUIST OLAUSSON 2006 = Hedenstierna-Jonson, Ch.–Holmqvist Olausson, L.: The Oriental Mounts from Birka's Garrison. An expression of warrior rank and status. *Antikvariskt Arkiv* 81 (2006).
- HORVÁTH 1996 = Horváth, M. A.: A Homokmégyszalmi temető és a Bács-Kiskun megyei honfoglalás kori lelőhelyek összefüggései (Die Zusammenhänge des Begräbnisplatzes in Homokmégyszalmi und den Begräbnisplätzen aus der Zeit der Landnahme im Komitat Bács-Kiskun). In: Wolf M.–Révész L. (szerk.): A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Miskolc 1996, 125–147.
- H. TÓTH 1976 = H. Tóth, E.: The Equestrian Grave of Izsák-Balázspusztá from the Period of the Magyar Conquest. *Cumania* 4 (1976) 141–173.
- ISTVÁNOVITS 2003 = Istvánovits E.: A Rétköz honfoglalás- és Árpád-kori emlékégyűjtése (Das ladnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz.) *MHKÁKS* 4. Nyíregyháza 2003.
- JANKOWICH 1832–1834 = Jankowich M.: Egy magyar hősnék – hihetőleg Bene vitéznek, – ki még a 'tizedik század' elején, Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újdonna felfedezett tetemeiről, 'öltözetének ékességeiről. *MTTÉ* 2 (1832–1834) 281–296.
- JÓSA 1896 = Jósa A.: A bezdédi honfoglalás kori temető. *ArchÉrt* 16 (1896) 385–412.
- JÓSA 1900 = Jósa A.: Emlékek a honfoglalás korából. A tuzséri sírok. *ArchÉrt* 20 (1900) 214–224.
- JÓSA 1914 = Jósa, A.: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban II. *ArchÉrt* 34 (1914) 303–340.
- JOTOV 1998 = Jotov, V.: Bronzova matrica za aplikacii ot kásnoantičnata krepost do Onogur, Dobričko (Matrica de bronze pour applications de la citadelle de la basse Antiquité près du village d'Onogur, dans la région de Dobrič). *Arheologija* 39 (1998) 72–74.
- JOTOV–ATANASOV 1998 = Jotov, V. – Atanasov, G.: Skala. Krepost ot X–XI vek do s. Kladenci, Tercelsko. Sofija 1998.
- JOTOV–PAVLOVA 2004 = Jotov, V. – Pavlova, V.: Bálgarite i tehните sasedi prez V–X vek. Sofija 2004.
- KARÁCSONYI 1903 = Karácsonyi J.: A bihari honfoglaláskori lovas-sírokról. *ArchÉrt* 23 (1903) 405–412.
- KISS 1983 = Kiss A.: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. *MHKÁKS* 1. Budapest 1983.
- KISLÉGHY NAGY 1904 = Kisléghy Nagy Gy.: Lovas halomsírokról Torontálmegyében. *ArchÉrt* 24 (1904) 417–420.
- KOMAR 2008 = Komar, A. V.: Kočevniki vostočnoj Evropy VI–IX vv. In: *Türkskoe nasledie Evrazii VI–IX vv.* Astana 2008, 191–216.
- KOMAR 2011 = Komar, A. V.: Drevnie Mad'ary Etelkeza: perspektivy issledovanij. In: *Mad'ary v Seredn'omu Podniprov'ji.* *Arheologija i davya istorija Ukrainy* 7, 2011, 21–78.
- KOVÁCS 1942 = Kovács I.: A Kolozsvár Zápoly-utcai magyar honfoglaláskori temető. *Közlemények az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiség-tárából* II. 1 (1942) 85–115.
- KOVÁCS 1994–1995 = Kovács L.: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből. (Adattár) (Die zweischneidigen Schwerter des Karpatenbeckens im 2. Hälfte des 10. Jhs.). *CommArchHung* (1994–1995) 153–189.
- KOVÁCS 2005 = Kovács L.: Muszlim pénzek a X. századi Kárpát-medencében. *Csodaszarvas* 1 (2005) 35–96.
- KÖLTŐ 1982 = Költő L.: Avar kori bronztárgyak röntgenemissziós analízise (X-Ray Emission Analysis of Bronze Objects from the Avar Age). *SMMK* 5 (1982) 5–68.
- KÖLTŐ 1990 = Költő L.: A Balatonszemes, Landler Jenő utcai honfoglaláskori lovas sír. In: Reöthy F.–Stirling J. (szerk.): *Szemes. Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről.* Balatonszemes 1990, 85–101.
- KÖLTŐ 1996 = Költő L.: Az első honfoglalók a Balaton déli partján (Die ersten Landeseroberer am Südufer des Plattensee). In: A Wolf M.–Révész L. (szerk.): *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei.* Miskolc 1996, 187–196.
- KARLOVÁNSZKY 1988 = Kralovánszky A.: Honfoglaláskori leletek Dunaalmáson, Tatán. In: Gombkötő G. (főszerk.): *Komárom megye története I.* Tatbánya 1988, 244–279.
- LANGÓ 2000 = Langó P.: Honfoglalás kori temetők Szarvas területéről (Landnahmezeitliche Gräberfelder in Szarvas). *MFME–StudArch* 6 (2000) 287–347.
- LANGÓ 2007 = Langó P.: Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. Budapest 2007.
- LÁSZLÓ 1943 = László Gy.: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge (Der Grabfund von Koroncó und der altungarische Sattel). *ArchHung* 27. Budapest 1943.

- LÁZÁR 1998 = Lázár S.: Kora Árpád-kori település Esztergom-Szentgyörgymezőn (Frühárpádenzeitliche Siedlungsgrabung in Esztergom-Szentgyörgymező). OpHung 1. Budapest 1998.
- LŐRINCZY-SZALONTAI 1993 = Lőrinczy G.-Szalontai Cs.: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez 1 (Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6.–11. Jahrhundert). HOMÉ 30–31 (1993) 279–320.
- MADARAS 1996 = Madaras L.: Szolnok, Lenin TSz (Ugar) 10. századi temetője (Jász-Nagykun-Szolnok megye 10. századi leletei és azok történeti tanúságai) (Der Begräbnisplatz aus der Zeit der Landnahme in der Zentrale der Szolnoker „Lenin“ LPG). In: Wolf, M. – Révész L. (szerk.): A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Miskolc 1996, 65–116.
- MĂGUREANU-CIUPERCĂ 2004–2005 = Măgureanu, A. – Ciupercă, B.: The 6th–8th centuries metallurgical activity from Budureasca Valley. The moulds. ActaMusNap 41–42 (2004–2005) 291–318.
- MAJKO 2004 = Majko, V.: Srednevekovoe gorodišče na plato Tepsen' v Ūžo-Vostočnom Krymu. Kiev 2004.
- MĂRGHITAN 1965 = Mărghitan, L.: Morminte din epoca feudală timpurie descoperite la Œeitin.– Tombes de l'époque féodale tardive découvertes a Œeitin. SCIV 16 (1965) 581–586.
- MARSCHAK 1986 = Marschak, B. I.: Silberschätze des Orients. Metallkunst des 3.–13. Jhs. und ihre Kontinuität. Leipzig 1986.
- MEHOFER-GREIFF 2006 = Mehofer, M.–Greiff, S.: Archäometrische Untersuchungen an Metallgegenständen. In: Daim, F.–Lauer mann, E. (Hrsg.): Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich). [MonRGZM 64] Mainz 2006, 181–188.
- MESTERHÁZY 1989–1990 = Mesterházy K.: A Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje (Hronologija istorii űvelirnoj masterskoj na teritoriji Verhenej Tissy i nahodok iz vremena priobreenija vengrami rodiny). Agria 25–26 (1989–1990) 235–274.
- MESTERHÁZY 1996 = Mesterházy K.: Vereb. In: Fodor, I.–Révész L.–Wolf M. (szerk.): „Őseinket felhozád...”. A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 375–376.
- MÉSZÁROS 1973–1974 = Mészáros Gy.: A Mőzs-szárazdombi X–XI. századi magyar köznépi temető. BBÁMÉ 3–4 (1973–1974) 3–76.
- MILČEV 1966 = Milčev, A.: Die frühmittelalterliche bulgarische Schmucksachen und Kreuz-Enkopien aus Nordwestbulgarien. SlavAnt 13 (1966) 325–357.
- MÓRA 1926 = Móra F.: Lovassírok Kunágótán (Reitergräber aus der Landnahmezeit in Kunágota). Dolg 2 (1926) 123–135.
- MURAŠEVA 2000 = Muraševa, V.V.: Drevnerusskie remennye nabornye ukrašenija (X–XIII vv). Moskva 2000.
- MURAŠEVA 2006 = Muraševa, V.V.: Kompositgürtel altrussischer Krieger aus dem 10. und dem Beginn des 11. Jahrhunderts. EurAnt 12 (2006) 353–368.
- NAGY ET AL. 2010 = Nagy, K.–Bíró, Á.–Bollók, Á.–Költő, L.–Langó, P.–Türk, A.: Byzantine silk fragments from a tenth-century grave at Fonyód: new data on a garment in the tenth century Carpathian Basin, ArsDec 27 (2009) 21–49.
- NÉMETH 1996 = Németh P.: Tiszaeszlár-Dióskert. In: Fodor I.–Révész L.–Wolf M. (szerk.): „Őseinket felhozád...”. A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 190–191.
- NEPPER 1996 = Nepper I.: Debrecen környéke. In: Fodor I.–Révész L.–Wolf M. (szerk.): „Őseinket felhozád...”. A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 218.
- NEPPER 2002 = Nepper I.: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II. MHKÁKS 3. Budapest–Debrecen 2002.
- NEVIZÁNSKY 1990 = Nevizánsky, G.: Hrobové nálezy z 10. storočia v Blatnom (Grabfund aus dem 10. Jahrhundert in Blatné). AVANS (1988) [1990], 119–120, 220.
- LA NIECE-COWELL 2008 = La Niece, S.–Cowell, M.: Crimean Metalwork: Analysis and Technical Examination. In: András, J.: The Berthier-Delagarde Collection of Crimean Jewellery in the British Museum and Related Materials. London 2008, 151–160.
- OTTOMÁNYI 2008 = Ottományi K.: Honfoglalás kori sírok a budaörsi temetőben (Kamaraerdei-dűlő). In: Ottományi, K. (szerk.): Képek a múltból. Az elmúlt évek ásatásából. Szentendre 2008, 103.
- PANY ET AL. 2006 = Pany, D.–Teschler-Nikola, M.–Prohaska, Th.–Kucer, M.: Anthropologische Analyse. In: Daim, F.–Lauer mann, E. (Hrsg.): Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich). MonRGZM 64. Mainz 2006, 29–67.
- PLETN'OV 2004 = Pletn'ov, V.: Proizvodstvoto na kolanni garnituri v rannosrednekovna Bălgarija. – Production of Belt Ornaments in Early Medieval Bulgaria. In: Preslav 6 (2004) 228–240.
- PLETN'OV-PAVLOVA 1994–1995: Pletn'ov, V.–Pavlova, V.: Rannosrednekovniremăčni aplikacii v Varnenskiă Arheologičeski Muzej (Frühmittelalterliche Riemenbeschläge im Archäologischen Museum von Varna). INMV 30–31 (1994–1995) 24–239.

- RÁCZ 2004 = Rác Zs.: Az avar kori ötvössírok. (Doktori disszertáció kézirat, ELTE BTK Régészettudományi Intézet) Budapest 2004.
- REJHOLCOVÁ 1974 = Rejholcová, M.: Pohrebisko z 10.–12. storočia v Nových Zámkoch (Gräberfeld aus dem 10.–12. Jahrhundert in Nové Zámky). *SlovArch* 22 (1974) 435–463.
- REJHOLCOVÁ 1995 = Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. Storčie): Katalóg. Nitra 1995.
- RAVENNA 1983 = Montanari, G. B. (Cura): Ravenna e il porto di Classe. Ravenna 1983.
- RÉVÉSZ 1991 = Révész L.: Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? (Über die Existenz der großfamiliären Gräberfelder bei den landnehmenden Ungarn). *MFMÉ* (1984–1985) [1991] 615–638.
- RÉVÉSZ 1993 = Révész L.: Veretekkel díszített lószerszámok a honfoglalás kori női és férfi sírokból (Beschlagene Pferdegeschirre aus den landnahmezeitlichen Frauen- und Männergräbern). *HOMÉ* 30–31 (1993) 351–416.
- RÉVÉSZ 1996 = Révész L.: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez (Die Gräberfeld von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologischen Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert). Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 1996a = Révész L.: Honfoglalás kori temető Szentés-Borbásföldön (Szabó János Győző ásátása nyomán) (Ein landnahmezeitliches Gräberfeld in Szentés-Borbásföld (Nach der Ausgrabung von János Győző Szabó). *MFMÉ–StudArch* 2 (1996) 299–336.
- RÉVÉSZ 1996b = Révész L.: Ladánybene-Benepusztá. In: Fodor I.–Révész L.–Wolf M. (szerk.): „Őseinket felhozád...”. A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 338–340.
- RÉVÉSZ 1996c = Révész L.: Honfoglalás és államalapítás kori temetők Miskolcon (Friedhöfe aus der Zeit der Landnahme und der Staatsgründung in Miskolc). In: Rémiás T. (szerk.): Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből. Miskolc 1996, 91–120.
- RÉVÉSZ 1996d = Révész L.: Szerencs-Kácsatető. In: Fodor I.–Révész L.–Wolf M. (szerk.): „Őseinket felhozád...”. A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 175.
- RÉVÉSZ 1997 = Révész L.: Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen (Ein landnahmezeitliches Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely). *MFMÉ–StudArch* 3 (1997) 169–195.
- RÉVÉSZ 2000 = Révész L.: Hitelesítő ásátás a tuzséri honfoglalás kori temető területén (Nachgrabung im Gebiet des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Tuzsér). *JAMÉ* 42 (2000) 7–32.
- RÉVÉSZ 2003 = Révész L.: Újabb adatok a Karos-Eperjesszög I. honfoglalás kori temető értékeléséhez (Neue Angaben zur Bewertung des landnahmezeitlichen Gräberfeldes I von Karos-Eperjesszög). *MFMÉ–StudArch* 9 (2003) 259–276.
- RÉVÉSZ 2005 = Révész L.: Honfoglalás kori temető Tiszavasvári-Aranykerti táblán (Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Tiszavasvári-Aranykerti tábla). *JAMÉ* 47 (2005) 161–213.
- SCHMIDT 1994 = Schmidt, V.: Die Gußtechnik im Schmuckhandwerk bei den Westslawen. *ZfA* 28 (1994) 107–121.
- SELMECZI 1980 = Selmeczi, L.: Der landnahmezeitliche Fund von Kétpó. *ActaArchHung* 32 (1980) 251–269.
- STANILOV 2006 = Stanilov, S.: Hudožestveniät metal na bälgarskoto hanstvo na Dunav (7–9 vek) (Die Metallkunst des Bulgarenkhanats an der Donau (7.–9. Jh.). Sofia 2006.
- SZEGEDY 1960 = Szegedy, E.: Beiträge zur Metalltechnik der IX–XI. Jahrhunderte in Ungarn. *ActaArchHung* 12 (1960) 299–330.
- SZMONIEWSKI 2002 = Szmoniewski, B.: Production of Early Medieval Ornaments Made of Non Ferrous Metals: Dies from Archaeological Finds in North-East Romania. *ActaArchCarp* 37 (2002) 113–135.
- SZŐKE 2001 = Szőke B. M.: Egy avar kori indavirág. Késő avar kori övgarnitúra Zalaegerszeg–Ola, Újkaszárnya területéről (Ein awarenzeitliche Rankenblume. Eine spätawarenzeitliche Gürtelgarnitur aus Zalaegerszeg–Ola, auf dem Gebiet der Neuen Kaserne (Új kaszárnya). *ZM* 10 (2001) 103–140.
- TAKÁCS 2006 = Takács M.: A nemzetépítés jegyében megfogalmazott elvárások. Kutatási célok az észak-balkáni államok középkori régészetében (Expectations of nation building. Research objectives in the medieval archaeology of the states of the Northern Balkans). *Korall* 7 (2006) 163–202, 302.
- TETTEMANTI 1977 = Tettemanti S.: Avar kori öntőminta Vácról. *ArchÉrt* 104 (1977) 79–85.
- TETTEMANTI 2000 = Tettemanti, S.: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác-Kavicsbánya. *MAA* 4. Budapest 2000.
- TOBIAS 2006 = Tobias, B.: Katalog der Fundgegenstände. In: Daim, F.–Lauermann, E. (Hrsg.): Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich). *MonRGZM* 64. Mainz 2006, 5–28.
- TOČIK 1968 = Točík, A.: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Nitra 1968.
- TOČIK 1971 = Točík, A.: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei I. *SlovArch* 19 (1971) 135–276.
- TOČIK 1992 = Točík, A.: Materiály k dejinám južného

- Slovenska v 7.–14. storočí (Materialien zur Geschichte der Südwestslowakei im 7.–14. Jahrhundert). ŠtZv 28 (1992) 5–250.
- TÜRK 2010 = Türk A.: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: G. Tóth P.– Szabó P. (szerk.): Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhDkonferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai. Szeged 2010, 261–306.
- ULBRICHT 1978 = Ulbricht, I.: Die Geweihverarbeitung in Haithabu. Neumünster 1978.
- K. VÉGH 1992 = K. Végh K.: Honfoglalás kori sírleletek Tiszaszederkényből (Landnahmenzeitliche Grabfunde aus Tiszaszederkény). ArchÉrt 119 (1992) 62–67.
- VINNAI É.N. = Vinnai K.: A Sárospatak–Baksahomokon feltárt temető feldolgozása (Egyetemi szakdolgozat, ELTE BTK Régészettudományi Intézet). Budapest é.n.
- VORONINA 2007 = Voronina, R. F.: Lâdinskie drevnosti. Iz istorii mordvy-mokši konec IX – načalo XI veka. Po materialam Cninskoj arheologičeskoj ekspedicii 1983–1985 godov. Moskva 2007.
- WINTER 1996 = Winter, H.: Die Buntmetallbearbeitung bei den Awaren. In: Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren. Wien 1996, 355–358.

REMARKS ON THE CURRENT STATE OF RESEARCH ON ANCIENT HUNGARIAN (BELT) MOUNTS – SELECTED PROBLEMS

The present paper is based on the results of the author's MA thesis defended in 2007 as well as of supplementary researches conducted for various projects thereafter. Belt mounts undoubtedly represent one of the most characteristic groups of Ancient Hungarian material culture recovered from tenth-century grave assemblages. Until 2007 some 247 units (from single stray finds of unknown provenance to properly excavated and documented grave and settlement finds) were registered. However, since one particular type of tenth-century horse harnesses has been likewise decorated with mounts identical or highly similar in shape and ornamentation to the belt appliques, it is almost certain that the 247 catalogued units do not indicate 247 former belt sets. Given that previous attempts at separating mounts decorating belts and horse harnesses on purely typological grounds remained inconclusive, in the author's judgement it seems appropriate to introduce a new label and to speak about (belt) mounts when denoting non-ferrous metal appliques originating from unknown archaeological contexts. This practice is even more justified in light of the high percentage of stray finds. Examined from a source-critical angle, the registered units were classified into the following categories: 1.) unpublished stray finds: 39 units; 2.) unpublished grave finds: 38 units; 3.) single stray finds: 46 units; 4.) stray finds appertaining to a cemetery: 27 units; 5.) stray finds belonging to grave assemblages/disturbed graves: 26 units; 6.) undisturbed/fairly intact grave assemblages without sufficient information about the whole cemetery: 33 units; 7.) undisturbed/fairly intact grave assemblages of entirely excavated cemeteries: 38 units. The above brief statistics clearly indicate that some 31.2% of the catalogued units remained unpublished, while further 29.5% represents stray finds lacking a proper original archaeological context. The remaining 39.3% poses further difficulties, too. The 38 units appertaining to entirely or fairly completely excavated cemeteries originate from 21 burial grounds, among which four appear to be single graves, while, on

the other hand, only six cemeteries include more than 50 graves. In three cemeteries (Hetény [Chotín, SK], Mözs, Vágtornóc [Trnovec nad Váhom, SK]) among the latter-mentioned six, the (belt) mounts were placed in grave in secondary position. Therefore only the three further burial grounds, i.e. the cemeteries excavated at Karos-Eperjesszög (cemetery no. II), Kiskeszi [Malé Kosihy, SK], and Sárbogárd-Tringer-tanya are adequate for a horizontal stratigraphic analysis.

The paper's second part addresses problems related to the mounts' manufacturing technology. After macroscopically examining more than 1500 tenth-century (belt) mounts, the author concludes that, except a unique set produced by using the *Pressblech* technique, all currently known (belt) mounts produced in the Carpathian Basin were cast using the same technology (i.e., the so-called 'thin casting', being a special variant of the *cire perdue* technique, described by COATSWORTH-PINDER 2002, 80. and BÜHLER 2006). This technological uniformity does not provide archaeologists with useful tools for developing a more precise chronological system. On the other hand, mounts of similar shape and design can be compared by projecting their photos of one another or using a 3D scanning technology so as to establish whether certain mounts were manufactured by applying the same master model. This procedure, however, resulted in only partial success. In a number of cases the application of the same master model could be established, but in almost all of these instances one or both units of these 'pairs' are stray finds and therefore the chronological consequences of the mounts' close connection cannot be fully exploited. A further result of the personal investigations was the determination of the approximate width (2–3 cm) and thickness (0.2–0.3 cm) of the majority of tenth-century belts. This fairly narrow and thin leather belt as well as its small mounts only rarely showing well-identifiable signs of wear indicate that these belts were display objects rather than functional 'weapon belts' as often assumed in the archaeological literature.